Dr.Saleh Ebrahimi

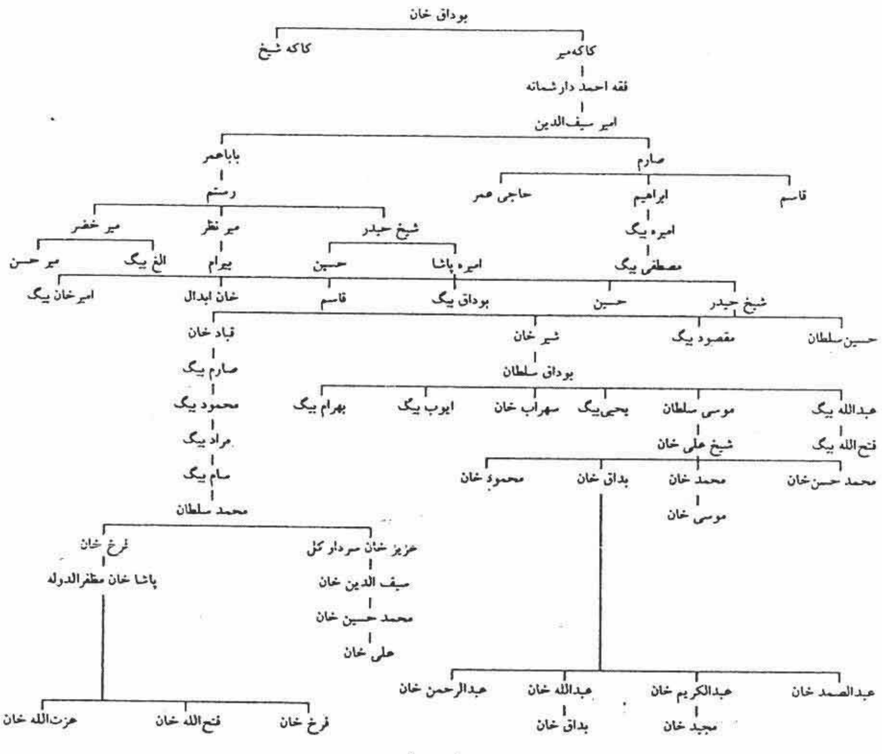

شجره نامهٔ خاندان مکری

***

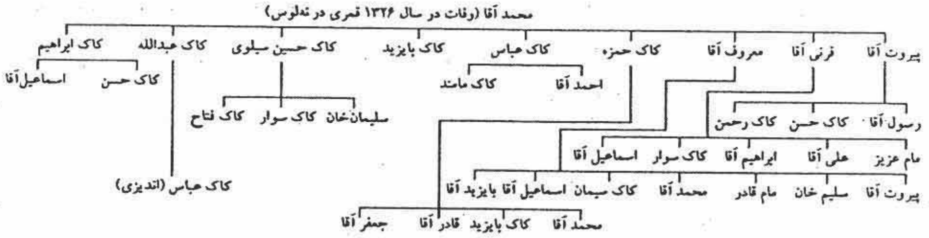

بەشێ لە شەجەرنامەی خێڵی گەورەی مامش، لەم ڕەدیفەدا، تەنیا، ریعایەتی تەمەن لە بەرچاوگیردراوە، گەورەترین برا: پیرۆتاغایەو دوای ئەو قەرەنیاغایە.

Dr.Saleh Ebrahimi

پیرانشار

شارستان و شارێ لە بەشی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کە لە باشوری ڕۆژاوای ئازەربایجانی غەربیدایە. شارستانی پیرانشار بە ٢٢٥٩ کیلومەتر ٢ وسعەت . ٨٦،٧٢١ کەس حە شیمەت (١٣٧٥هەتاوی) بە ناوەندی شاری پیرانشار، کە دارای دو بەشە، بەناوی ناوەندی و لاجان و ٥ دیهستان، بە یەک شار و ١٥٦ دێی، ئاوەدان. شارستانی پیرانشار لە باکورەوە دەلکێ بە شاری شنۆ و نەغەدە، لە خۆرهەڵاتەوە بە شاری مەهاباد، لە باشوریشەوە دەلکێ بە سەردەشتەوە(زەردەشت، جوغرافیای ئازەربایجانی غەربی ١٠و١١، سەرژماری ١٥،٣٩). پیرانشار لە ڕابوردودا بە خانێ (خانە) ناوبراوە و لە باری دابەشکردنی وڵات یەکێ لە ئاوەدانییەکانی پیرانی سەر بە شارستانی مەهاباد، دەهاتە ژمار. لە مانگی گەلاڕێزانی ساڵی ١٣٣٨ هەتاوی، دێهستانەکانی پیران، کۆنە لاجان و مامش لە شارستانی مەهاباد، جیا کرایەوە و کرایە بەشی خانێ بە ناوەندی ئاوایی خانە-ی سەربە شاری نەغەدە. (لە ڕاستیدا بۆ بەرتەسکردنی شاری مەهاباد ئەو کارە کراوە، هەروەکو لە سەردەمی دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامی ئێران زۆربەی ئاواییەکانی سەربە شاری مەهاباد درا بە شاری میاندواو بۆ ئەوەی لە گرنگی سیاسی و ئابوری و جوغرافی و فەرهەنگی شاری مەهاباد کەم بکرێتەوە)(شەپۆل). (بڕواننە فەرهەنگی جوغرافیای ئێران، ١٨٧/٤، تەوەکوللی موقەدەم، ٢٣٧/١). لە ساڵی ١٣٤٩ بەشی خانێ کرا بە شارستان و لەبەر ئەوەی هۆزی گەورەی پیران، لەو ناوە دەژین، خانێ بە **پیرانشار** ناو نراوە(دایرەتولمەعاریف... ،٢٣٣١/٢).

شارستانی پیرانشار لە ناوچەکانی کێفاوی و کوێستانا هەڵکەوتووە کە هەرچی بۆ لای ڕۆژاوای ئەو شارە بڕۆین، بەرزی و بڵندی کێوەکان زیاتر و زیاتر دەبن، کێوەکانی حاجی برایم(٣،٥٥٠ میترە). سورە داڵ کە بڵیند و بەرزترین کێوەکانی شارستانی پیرانشار دێتە ژمار(جەعفەری، فەرهەنگی جوغرافیای کێوەکان ...،

Dr.Saleh Ebrahimi

۱۲۲/۱، ۱۲٤). لە بەر بەرزایی و بەفرگیری ئەو چیا و کێوانەوە، چۆمگەلێ پڕئاو سەرچاوە دەگرن کە گرینگترینی ئەوانە چۆمی زێی بچوک یا کلاسە، ئەم چۆمە ئاوە کە لە بەرزاییەکانی دەوروپشتی پیرانشار سەرچاوە دەگرێ، لەسەرەتای سەرچاوە گرتنەوە بە چۆمی لاوێن ناو دەبرێ بەڵام دوای تێکەڵاوبوون لەگەڵ چۆمی گەدە لە باشوری پیرانشار بە زێی بچوک یا بە چۆمی کلاس ناو دەبردرێ(ئەفشین، ۱۸۵/۱-۱۸٦). شارستانی پیرانشار لەبەر ئەوەی لە خاکێدایە هەم بە کوردستانی باشور و هەم بە کوردستانی باکورەوە لکاوە و سنورێ دەستکرد لەو ناوە دروست کریاوە، ناوچەی پیرانشار کراوە بە موڵگە و پادەگانی سپایی و حکومەتی حەمەرەزا شای ئێران. هەم لە جەڵدیان و هەم لە پەسوێ و هەم لە شاری پیرانشار موڵگەیێ پڕوتەژی لە شەڕوان و چەکوچوڵی سوک و قورسی کورد، کوژی لەو ناوچە داناوە(جوغرافیای کامڵ ...، ۲٦٥/۱، مەحبوبی، ۱٤۹). بەشێ فرە گرینگ لە حەشیمەتی شارستان لە هۆزی کۆچەری مەنگور، مامش، بڵباس، پیران و سۆفیانکۆ پێک هاتووە(ئیسکەندەرینیا، ٤۰۲-٤۰۳، ئەفشار، ٦۸٦/۲ ،۷۱۷). ناوەندی شارستان یانی پیرانشار لە ٤٦° و ٤۲´ پانتایی باکوری و ٤٥° و ۸´ درێژایی رۆژهەڵاتی و لە بەرزایی ۱،٤٤٥ میتری لە تەختی دەریا دایە (پاپلی ۱۳۲). پیرانشار-ی ئەم سەردەمە تا چەند ساڵ بەر لەمڕۆ (۲۰ مارس ۲۰۰۷ز) ئاواییەکی بچوک بووە کە لە ساڵی ۱۳۳۰ هەتاوی ٥۱ کەس حەشیمەتی هەبووە(فەرهەنگی جوغرافیایی ئێران، هەرئەوێ) بەڵام لەبەر ئەوەی لەسەر رێگاکانی پێوەندار بە باری شیاوی ئابوری فرە زوو تەسیعەی پەیدا کرد و حەشیمەتەکەیشی بە پێودانی سەرژماری ۱۳۷٥ گەیشتۆتە ۳۳،۳۸٦ کەس (جوغرافیای کامڵ، هەرئەوێ، سەرژماری چل).

پێشینەی مێژویی: ئاسەواری کەونارا کە شوێنی دیارە لە چیا و چرە زەرد و بەردەڵانەکانی دیهستانی مەنگوری غەربی **سەربەشارستانی پیرانشار، کەونارایی و کۆنی ئەم ناوچە، دەباتەوە بۆ هەزارەی ۲ بەرلە زایین**، توێژینەوەی جێماوەکانی

Dr.Saleh Ebrahimi

قەڵای مەسکونی (قەڵاتیشا) لەبان بەرزایی کێو(:کێف) لندی شێخان -یەکێ لە بەرزاییەکانی شاری پیرانشار- دایە (بڕوانە کۆزانی فەرهەنگی زمانی کوردی (شەپۆل) چاپی ١٣٧٩/١١/١٥ هەتاوی و ٢٠٠١/٢/٣ز- چاپی دووەم، پەڕەی ١٧٧ تا ١٧٦، چاپی تاران، چاپی ئەندیشە)، بە جوانی روونی دەکاتەوە کە یەکەمین بەردی بناغەی ئەم قەڵا و دژە گەورە و سەرسوڕهێنەرە، لە سەرەتای هەزارەی یەکەمی بەر لە زایین بەهۆی شان و باهۆی هۆزەکوردەکانی ناوچە، سازدراوە و دامەزراوە **و لە دەورانی ئیمپەراتوری دیاکۆی ماد پەرەی زیاتری پێدراوە**(قەراخانی ١٠٢،٩٩ ،١٠٩-١١٠، فەرهەنگی جوغرافیای کێوەکان، ١٨٤/١). لە سەدەی ٩ی بەر لە زایین شارستانی ئێستا لەو **ناوچانە بووە کە لەبن دەسەڵاتی ماناکاندا بووە** (تابانی ١٣٧-١٣٩، پیدرام،٣٠). سرمین مانا لەبەر باری سپایی خۆی و دراوسێی لەگەڵ حکومەتەکانی گەورەی ئورارتوو و ئاشۆر، زۆربەی کات خەریکی بەرەوانی و بەرگیری کردن لە خۆی بووە، لەدەسەڵات و نیشتمانی خۆی و ئەوانیش هەر جار نەجارێ هێرشیان بۆ ماناکان بردوە(نیاکان،١٦٦)؛ هەر وەکو سارگێنی دووەم (حک ٧٢٣-٧٠٥ بەرلە زایین) کە لەشکرکێشی هەشتەمی خۆی بۆ سەر نیشتمانی مانا و ئورارتوو لە ناوچەگەلێ کە لەم سەردەمەدا (مارس ٢٠٠٧ز) بە سەردەشت و پیرانشار و پەسوێ ناو دەبرێن، دەگەیشتە قەڵا و دژی مانایی «سینی هینو» کە لەسەر رێگای پەسۆی و مەهاباد هەڵکەوتبو. (رەئیسی‌نیا، ٢٠٢/١-٢٠٣، تابانی،١٤٤).

هەندێ لە لێکۆڵەران ناوی پەسۆی ئەمڕۆ بە وەرگێردراو لە پارسوا دەزانن و لایان وایە پارسوا بۆتە پەسوێ کە واژەی پارسوا لە زمانی ئاشۆریشدا بە واتای سنورە) کە لەوپەڕی غەربی خاک و نیشتمانی ماد و سنور بووە لە نێوان ماد و ئاشۆردا(دیاکۆنۆف، ٦٨،پیدرام، ٦٤-٦٥). رەنگە شارۆڵکەی پەسوێ کە یاقوت (٦٢٦/١) لە سەدەی ٧ مانگی، ئەوێ لە نزیکی خان خاسبک و بەیەکێ لە شارەکانی ئازەربایجانی ناوبردوە و حەمدوڵڵا مستەوفی پەڕەی ٨٦ لە سەدەی ٨

Dr.Saleh Ebrahimi

مانگی ئەوێی بە یەکێ لە چوارشاری تومانی مەراغە داناوە، هەر ئەم پەسوێی ئەم سەردەمە بێ(مارس ٢٠٠٧ز- بڕوانە کتێبی سوڵتان سەلاحەدین ئەییوبی تەحقیق لە بابەت دوین جێی باو و باپیرانی سەلاحەدین، پەڕەی ٥٣ تا ٥٥ بە قەڵەمی (شەپۆل) چاپی ٣٠ ئوکتوبری ٢٠٠٧ز، تاران، چاپی ئەندیشە.) بە جۆرە نوسینی مێژو ئەو پەسوێیە شارێکی بچوک بە حەق و حقوقی دیوانی ٢٥ هەزار دینار بووە و لەوێ دانەوێڵە و ترێ و هەندێ میوە بەدەس هاتووە(پەڕەی ٨٧). ڕەنگە خان حاسبکی کە یاقوت (هەرئەوێ) پەسوێی لە نزیک ئەوێ زانیوە و یادی لێ کردوە، هەر خانێ (خانە) یا پیرانشاری ئەمڕۆ بوبێ. لە روداوەکانی گرینگی ئەم ناوچە لە جەنگی جیهانی یەکەمدا ئەوە کە هێزی شەڕوانی عوسمانی ئەو ناوچەی داگیر کرد و کوردی دەروتانەوە و وزەشی لە دەوڵەتی ئێران بڕیبو، بەڵام بە تێکشانی سپای موتەحیدین لە جەنگدا، عوسمانی بە ناچار ئەو ناوچە داگیرکراوانەی چۆڵ کردوە و کەوتونەتەوە بن دەس حکومەتی ئێران(بڕوانە شەمیم، ٤٥٣-٤٥٤، مەحبوبی ١٤٨-١٤٩)، هەروا لە ١٣٢٠ هەتاوی لەو سۆنگەوە کە شۆرەوی لەشکری لە ئێران و ئازەربایجان و کوردستانی موکریان مۆڵدا بوو، ئێران لە نێوان شۆرەوی و ئینگلیس، دابەشکرا بوو، کوردەکان کە کۆمەڵەی ژێ-کافیان بۆ بوژانەوەی کورد و کوردستان سازدابوو حوسێنی زێرینگەران سەرۆکی بوو دوکتور عەزیز زەندی، ناودار بە عەزیز ئەڵمانی **حیزبی ئازادی کوردستان**-ی لە ساڵی ١٩٤٢ز- لە مەهاباد سازدا بو. کە مەرامنامەکەی بە زمانی کوردی، ئەرمەنی و ئاسۆری نوسرابوو. وە زارەتی شەڕ ئەو مەرامنامەی لە زمانی کوردییەوە، کردۆتە فارسی، نیشانەی حیزبی ئازادی کوردستان ٣ گوڵە گەنم، ٢ خنجێری لە پاڵیەک و ئەستێرەیەک و خوای بەرز، بڕوانە (ئەسنادی سیاسی ئێران، پەژوهیشکەدەی ئەسناد بە کۆششی بێهروز تارانی، چاپی ١٣٦٧ هەتاوی تاران.)

پیرانشار و ناوچەکانی سەربەوێ لەبەر ئەوە ی لە عیراق و بەغا نزیکە بە درێژایی جەنگ لە نێوان عیراق و ئێراندا، زەرەر و زیانی گیانی و ماڵی بەرفراوانی

Dr.Saleh Ebrahimi

لێکەوتووە و خەڵکی تووشی کوژران و ماڵوێرانی زۆرهاتوون(گرینگترین تێکۆشانەکان ... ۲٦،۹۹،۱۲۲،۱٤٤، ۱٥۷، ۳٤۲،۳٤٤). سەرچاوە: ئیسکەندەرنیا، ساختاری سازمان و ئیلات و شێوەی ژیانی عەشایری ئازەربایجانی غەربی، ورمێ، ۱۳٦٦، ئەفشار سیستانی، ئیرەج، روانینێک بە ئازەربایجانی غەربیدا، تاران، ۱۳٦۹، ئەفشین یەدوڵڵا، چۆمەکانی ئێران، تاران، ۱۳۷۳؛ گرینگترین دوبارەسازی و نوێسازی ناوچەکانی جەنگ لێدراو لە ۱۳٦۱ و ۱۳٦۲، ستادی ناوەندی دوبارەسازی و نوێسازی ناوچەکانی زیان دیتو لە شەردا، تاران، ۱۳٦۳؛ پاپلی یەزدی، محەممەد حەسەن، فەرهەنگی ئاوەدانییەکان و شوێنە مەزهەبییەکانی وڵات، مەشهەد، ۱۳٦۷؛ پیدرام مەحموود، تەمەدونی مەهاباد، تاران، ۱۳۷۳، تابانی حەبیبوڵڵا، وەحدەتی قەومی کورد و ماد، مەنشەء تاریخ، تەمەدونی کوردستان، تاران، ۱۳۸۰؛ تەوەکوللی موقەدەم، غوڵامحوسێن وەجهی تەسمییەی شارەکانی ئێران، تاران، ۱۳۷٥؛ جەعفەری عەبباس، دایرەتولمەعاریفی جوغرافیای ئێران، تاران، ۱۳۷۹؛ جوغرافیای ئازەربایجانی غەربی، وەزارەتی فێرکردن و بارهێنان، تاران، ۱۳۸۱؛ جوغرافیای کاملی ئێران، وەزارەتی فێرکردن و بارهێنان، تاران، ۱۳٦٦؛ حەمدوڵڵا مستەوفی، نەهزەتولقولوب، بە کۆششی لێسترنج لیدەن، ۱۳۳۱ مانگی؛ دابرەتولموعاریفی فارسی، دیهقان عەلی سەرزەوی زەردەشت، تاران، ۱۳٤۸؛ دیاکۆنۆف.ا.م، تاریخی ماد، تەرجەمەی کەریم کەشاوەرز، تاران، ۱۳٥۷ هەتاوی، تاران، رەئیس‌نیا رەحیم، ئازەربایجان لە سەیری تاریخی ئێراندا، تەورێز، ۱۳٦۸؛ سەرژماری نفوس و مەسکەن لە ۱۳۷٥، نەتایجی تەفسیلی ئوستانی ئازەربایجان غەربی ناوەندی ئاماری ئێران، تاران، ۱۳۷٦؛ شەمیم عەلی ئەسغەر، لە دەورەی سەڵتەنەتی قاجار، تاران، ۱۳٤۲؛ فەرهەنگی جوغرافیایی ئێران، ئاوەدانییەکانی ئوستانی ۳و٤، ئازەربایجان، دایرەی جوغرافیایی ستادی ئەرتەش، تاران، ۱۳۳۰؛ فەرهەنگی جوغرافیائی کقوەکان، قەراخانی حوسێن، «توێژینەوەکانی باستانناسی لە ناوچەی مەنگوری مەهاباد، قەلا و دژی مادی قەلاتی شا»،

Dr.Saleh Ebrahimi

تویژینەوەی تاریخی، تاران، ١٣٥٤، ساڵی ١٠ ژمارەی ٥؛ مەحبوبی جەمشید، روانینێک بۆ تاریخ و جوغرافیای میاندواو و تیکاب و شاهێندژ(ئەوکان) تاران، ١٣٧٠؛ نەشریەی عەناسری دابەشکردن بە هاوکاری ناوەندی بریکاری سیاسی وەزارەتی ناخۆ، تاران، ١٣٨١؛ نیاکان، لیلی، کورتەیێ لە موتالەعاتی فەننی ئاجور(خشتەکان)ی بۆکان،(قەڵایچی)، باستانناسی و هونەری ئێران، بە کۆشش عەبباس عەلیزادە، تاران، ١٣٧٨ هەتاوی، یاقوت بولدان، کەریم شەریعەت، دایرەتولمەعاریفی بوزورگی ئیسلامی ج ١٤ پەڕەی ١١٣ تا ١١ چاپی ١٣٨٥ هەتاوی، تاران (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

مامەش

دۆستی ئازیز و فازل و بەڕێزم جەنابی خەلیل موستاق پڕ و تەژی لە سەفا و بوزورگواری لە ١٣٨٦/٤/٩و ٣٠ ژوەنی ٢٠٠٧ز و ٩ جۆزەردانی ٢٧٠٧ کوردی لە شەپۆل، نووسەری ئەم دێرانە لەبابەت خۆی و خێڵی مامەشەوە نوسیبوە و دەڵێ: خەلیل موشتاق کارناسی هۆنەرەکانی تەجەسومی(ریشتەی نەقاشی) کارناسی ئەرشەدی هۆنەرەکانی کاربوردی(ریشتەی لێکۆڵینەوەی هونەر) و قەبوڵی مەقتەعی عیلمی دوکترای لێکۆڵینەوەی هونەری زانکۆی هونەری تاران ساڵی ١٣٨٧ هەتاوی، نەقاش، نوسەر، شاعیر، موحەقق، خێوی نووسینی چل کتێبی چاپ‌کراو لەبابەت: نەقاشی، گرافیک، میعماری، خۆشنویسی، کاردەستی، تاریخی هونەری ئێران، مێژوی هونەری جیهان و... دو کتێبی شیعری چاپ کراو(شیعری نوێ یا سپی) دانانی چل پیشانگای هونەری تاکی و بەکۆڕ و ٣٥ ساڵ پێشینەی دەرس‌دان لە زانکۆی هونەر، ناوەندی پەروەردەی دەبیر، ناوەندنی عیلمی، کاربوردی هونەرستانەکانی هونەری و موئەسەساتی فەرهەنگی و هونەری ئازادی شاری تاران، هەروەها دەنوسێ: من کوڕی کاک حەسەن کوڕی گوڵاویاغا کوڕی کاک حەسەن کوڕی کاک بایز کوڕی هەمزاغا ناوداری مامەشم. لەبەر ئەوەی لە چوار کوڕی هەمزاغا بەناوی کاک بایز، پیرۆئاغا، گوڵاویاغا و مام قادر، دامەزرێنەری ئەسڵی و هەر چوار بەشی مامەش(: بایزی، پیرۆتاغایی، گوڵاویاغایی و قادری) و لە نەوەکانی کاک بایزی گەورەم، لە تایفەی بایزی دێمە ژمار. ئەم کابایزە بە پێی قەباڵە لە ساڵی ١٢٦٣ مانگی یانی لە ١٦٥ ساڵ لەمەوبەر گوندی "لک‌بن"ی لە عەبدوڵابەگ کوڕی رۆستەم بەگ بابامیری و حاکمی مەهاباد کڕیوە لەو رۆژەوە و تا ئەمڕۆ جێی ژیان و ناوەندی بنەڕەتی تایفەی بایزی بووە و تایفەی بایز ئاوایی دیکع‌شیان لە ناوچەی لاجان لە دەسا بووە و ژیانیشیان لەوانە کردوە.

Dr.Saleh Ebrahimi

بە قسەی کاک هەمزەی بایەزیدی (کاک هەمزەی کیلە) کە مرۆڤێکی ئاگادار و ریش‌سپی تایفەی بایزیشە خێڵی مامەش لە سەدەکانی رابوردو لە کوردستانی بن دەس تورکیە کۆچیان کردوە و هاتونەتە ناوچەی لاجان،ئوستانی ئازەربایجانی غەربی. جا لەبەر بوێری و جەنگخوازی و دارای ئاژاڵی فرەبون لەوەڕگە و زەوی و ئاوایێ فرەیان یا کریوە یا بەدەستیان هێناوە و بە قسەی ئەو کە سەنەد و بەڵگەیش لە دەسایە خێڵی مامەش لەگەڵ خانی لەپ زێرین خزم و لەیەک رەگەزن کە لە قەڵای دمدم (جم‌جم)دا حکومەتی کردوە و بە قسەی کاک هەمزە بایزی خێڵی مامەش تایفەیێ بە ناوی "مامەش بەبە" و هێمان تایفەگەلێ لە خێڵی مەنگوڕ و پیران لە سلێمانی و ئەو رەخە دەژین.

خێڵی مامەش مێژویێ پڕ لە هەوراز و سەرەوخواریان هەیە، شاخەیەیێ گەورە لە خێڵی بڵباس و لەگەڵ ئەوا لەچەن سەدەی ئەم دوایە مامەش لە کوردستانی باکوری و لە دواییدا لەبەر چەن روداو لە کوردستانی رۆژهەڵات ژیانیان کردوە.

لە دو سەدەی ئەم دوای‌یاندا وارگە و نشینگەی خێڵی مامەش لە نێوان شاری مەهاباد، نەغەدە، پیرانشار(خانە) و شنۆدا بووە و بە قسەیێ لە دەشتی پان و بەرین و سەرسەوزی (لاجان) نیشتەجێ بون.

هێرشی تاتار ئاق قویونلو، قەرە قویونلو، تەیمورڕەشە و ... بونەتە کۆچ و هەڵات هەڵات تا لە دەورە ئاق قویونلو و ... میر سەیفەدین موکری دێتە باکوری دەریاچەی چی‌چیست (ورمێ) و نوسەری کتێبی سیەرولئەکراد لە پەڕەی ۱۷۲دا نوسیویەتی:« سەرپەرشتی خێڵی موکری لەم کۆچە مێژویی‌یەدا بابا میر لە بنەماڵەکانی بابان بووە». یەکیەتی خێڵی بڵباس لە سەرەتای سەدەی ۱۲ لە کوردستانی باکوری و لە پاشان دێبوکری‌یەکانیش لە کلکەی سەدەی ۱۲ لە دربەکرەوە هاتونەتە ناوچەی موکریان. ئەم خێڵە کوردانە لەسەر لەوەڕگە و زەوی پڕداهات هەمیشە دەمە قڕەیان هەبووە و خەریکی شەڕ و شۆڕ و پێک‌هەڵپژان بون.

Dr.Saleh Ebrahimi

ئایەتوڵڵا مەردۆخ شێخ محەممەد کوردستانی نوسیویەتی کوردی ناوچەی موکریان لە بنەڕەتا لە سێ هۆزی مەنگوڕ(:بڵباس)، مامەش و پشتدەری بەدیهاتووە کە بە ڕەگەز دەچنەوە سەر ماد(حەبیبوڵڵا تابانی کتێبی کوردستان پەڕەی ٩٦). قەرەنیاغای ئەمیر عەشایەر سەرۆک و سەرداری شیاوی ناوبەدەرەوەی خێڵی بڵباس، مرۆڤی نوکتەزان، تیژبین، مەتین و لە کارزان و نەجیب و بەرەگەز میراتگری بەڕاستی ژیار و شارستانی کەونارای ئەشرافی ماد و نەتەوەی شەریف و ڕەسەنی پاکی کورد، بووە. دیاکۆی مەزن و لە کارزان و دڵسۆزی گەل و نیشتمان بەدامەزراندنی ئیمپەراتوری ماد، ڕێگای بۆ بزاو سەرکەوتنی دوارۆژ خۆش و ڕاست و پاستەی کرد. دیدارە ئەویش بە مرۆڤانی و بوێری خەڵکی ماد و سەزکردە بێوێنەکانیان کە بە گیان و بە دڵ یارمەتی دیاکۆیان داوە، پێکهاتووە و جا ئەوەیە دەبێ بڵێین وەختێ کورد و ماد هەبووە کەس یا کەسانی تر دیار نەبون و لە غاناوە تا کانایان بە دەس بووە. سەنەدە خەتی‌یەکان بگونجێندرێن.

مامەش وەکو مەنگوڕ ٢ بەشن. بەشی گەورەی لە کوردستانی باشوری دان لە ڕۆژهەڵاتی ئاوی لاوێن. لە باکوری مەنگوڕەکان و لە ڕۆژاوای مەهابادن. پەسوێ گەورەترین دێیانە. بەشێکی بچوکیان لە عێراقن و مامەشە ڕەشکە ناو دەبرێن و ئەمانە لە چوار دێ دەژین کە دەکەونە لای باشوری ئاوی ژاراوە، لە سەرەوەی مەنگوڕە ڕوتە. لەوە دەچێ ئەمانەش هەوەک جافە ڕەشکە، ناوی ڕەشکەیان خراوەتە دوا، لەبەر دورکەوتنیان لە خێڵە بنچینیەکەیان. هەندێ لەم مامەشانەیش هاوینان دەبنە شوان و شوانکارە و بۆ لەوەڕاندنی مێگەڵەکانیان دەچنە کوێستانە پڕ لەوەڕەکانی نێوان کوردی ئەم دیو و ئەو دیو(٨٨٨و کۆڕی زانیاری ٢-١) و هە ڕوەها دەچنە لەوەڕگەکانی مێرگەجۆ، سێڵوێ، سێ ڕیس، گورانگە، کانی ڕەش و قوری چای و لە نێوان پیرانشار و پەسوێ و نەغەدە و شنۆ و جەڵدیان دەژین(کتێبی ساختاری سازمان ایلات و شێوەی ژیان، ئازەربایجان غەربی، ئیبراهیم ئە سکەندەری نیارستانی ١٣٦٦ تاران).

Dr.Saleh Ebrahimi

لە زەمانی سەڵتەنەتی زەندی‌یە هەمزاغا نێوێ سەرۆکی خێڵی مامەش بووە کە هەمیشە لەگەڵ ئەفشاری‌یەکانی حاکمی ورمێ لەشەڕا بووە. هەمزاغا کوڕێکی بەناوی گوڵاویاغا و ئەمیش کوڕێکی هە بووە بە ناوی پیرۆتاغا، پیرۆتاغا لە زەمانی شا محەممەدی قاجار باوکی ناسرەدین شای قاجار لە ساڵی ١٢٥٨ مانگی، سەرۆکی خێڵ و حاکمی شنۆ بووە و ئەمیش ٢ کوڕی بەناوی محەممەداغا و سلێمانئاغا هەبوهە و ئەو ٢ برایە دژی یەک بون و نەوە و نەوادەی ئەو ٢ برایە ئێستاش وەپێکەوە نین، لە محەممەدئاغا تایفەی ئەمیر عەشایر و سلێماناغایش تایفەی قادری بەدیهاتووە، چون محەممەداغا فرەتر جێی دڵنیایی هۆز و حکومەت بووە، کراوەتە سەرۆکی خێڵ و حکومەتی شنویشی پێ‌سپێردراوە، خڤڵی مامەش لە رۆژگاری سەرۆکی ئەوا، پێشکەوتێ ئەوتۆی نەکردوە و ناسرەدین شای قاجار خۆشی ویستووە و لە لایەن ئەمیر نیزامی کوردی گەروس نازناوی ئەمیر عەشایەری پێ دەدرێ، ئەم محەممەدئاغایە یە ١٢٩٧ مانگی لە راپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین بە شداری کردوە، بەڵام لەگەڵ هەمزاغای مەنگوڕ نێوان ناخۆشی پەیدا دەکا. لەگەڵ خێڵی دێبوکری لە سپای شێخ جیا دەبنەوە و شێخ عەبدولقادری لە سۆنگەی دژایەتی ئەو خێڵانە ناچار بە پاشەکشە بۆ نێو کوردستانی باکوری بن دەس عوسمانی دەبێ. محەممەدئاغا ٩ کوڕی بە ناوی پیرۆتاغا، قەرەنیاغا ناودار بە ئاغا، کاک هەمزە، کاک عەباس، کاک بایز، کاک حوسێن، کاک عەوڵڵا و کاک برایم. محەممەداغا مامەش لە ساڵی ١٣٢٦ مانگی لە دێی نەڵۆس مردووە و دوای ئەو قەرەنیاغا ئەمیر عە شایەر کراوەتە سەرۆک هۆز، قەرەنیاغا چ لە نێو خێڵدا و چ لای حکومەتی مەخت جێی سە رنج بووە. لە جەنگی جیهانی یەکەم روسەکان لە شەڕێکدا لە «حەیدەراوا» ژماری فرە لە تاکە تاکی ناو بەدەرەوەی خێڵی مامەش‌یان شەهید کرد، جا هەر لەو سەردەمەوە خێڵی مامەش لەباری نفوسەوە کەمیانداوە. لە ساڵی ١٣٠٣ هەتاوی قەرەنیاغا لەگەڵ هەندێ لە خزمان و مرۆڤەکانی خۆی بە هاورێی خێڵی دێبوکری و مەنگوڕ بۆ

Dr.Saleh Ebrahimi

دەرکردنی حەمەرەشیدخان قادرزادە بانەیی لە کوردستانی بن دەس ئێران هێرشیان بۆ ناوچەی سەردەشت بردووە و لەوێ گوللەی وێکەوتووە و زامدار بووە دوای چاک بۆتەوە و لە جەنگی جیهانی دوەمدا، قەرەنیاغا خۆی نەدا دەس روس و پەیرەوی لە قازی محەممەد نەکرد تا لە ساڵی ۱۳۲۳ وەدوای قازی نەکەوت، دوای مردنی ئەو (مام عەزیز) یەکێ لە کوڕانی لە جێی ئەو بوو مەزن و سەرۆکی هۆز و حکومەتیش پلەی سەرهەنگی ئیفتیخاری پێدا و لە ساڵی ۱۳۳۵ لە پێکدادانی ئوتومبیل تیا چوو و نەما.

خێڵی مامەَ دو تایفەی گەورەن ئەمیر عەشایەر و قادری و چەن تیرەی چکۆلەی تر و تا شەش هەزار کەس دەبن، خێڵی مامەش کورد و شافیعی مەزهەبن، لە ناوچەی لاجاندان و ناوەندیان (پەسوێ) بووە و کاریان مەڕ و ماڵاتداری و کشت و کاڵ و توتن چاندنە. جەنابی سەید محەممەد سەمەدی لە پەڕەی ۲۰۳ روانینێ بە مێژوی مەهابادا هیوای خواستووە کە جەنابی کاک سلێمان« کە مرۆڤێکی فازڵ و ئەدیبە و مامەشە کە وەعدێشی داوە رۆژ تاریخی کاملی خێڵی مامەش بنوسێ و دەینی خۆی بە هۆز و نەتەوەکەی ئەدا بکا، بەو هیوایە (شەپۆل) هەروا جەناب ڤەمەدی لە پەڕەی ۱۹۵ روانینێ بە مێژوی مەهابادا دەنوسێ دۆستی بەڕێزم کاک حەسەن دانیشفەڕ لە نامەیەکدا کە لە ۱۳٦۷/۱۲/۸ بۆ منی نوسیوە لە بابەت خێڵی پیران دەنوسێ: قەرەنیاغا سەرۆکی پیران کوڕانێکی بە ناوی «مامەند و کاک ئەحمەد کە هەریەکە بەناوی خۆی تایفەیەکی بەوجود هێناوە مەزنی ئەم خێڵە ئێستا محەممەد ئەمین عەشایەری‌یە کە لە (شیناوا)دا دادەنیشێ ئەم خێڵە ۳٤ ئاواییان هەیە و سنوری خاکیان لە شەرقەوە چۆمی دربکەیە و لە غەربەوە چۆمی بادیناوێو و لە باشوورەوە چەمی لاوێن و لە باکورەوە سنوری دەسکردی ئێران و عێراقە، ئەو خێڵە لە موسڵ و هەولێر و رانیە و بتوێن هەن و خێڵی پیران بە ناوی ئەمین عەشایری ئەحمەدی موریک حوسێینی و دانیشفەر ناودارن.

Dr.Saleh Ebrahimi

پیران: ئەم خێڵەش دو بەشە بەشێکی لە کوردستانی رۆژهەڵاتی و ر لە رۆژئاوای ئاوی لاوێن و لە باکوری مەنگوڕان و نزیک خانەی رۆژهەڵاتی گەروی زینۆئی شێخ و بۆی دەکێشێ و دەکەوێتە رۆژهەڵاتی قەزا(فەرماندار)ی بالەک. مرۆڤ کە لە بەیانی‌یەکی خۆش‌دا لەم گەروە کە ئاورێژە راوەستێ جوان چاوی بە ئاوی لاوێن دەکەوێ کە هەر وەکوو زێو دەبریقێتەوە و بەرەو باشور دەڕوا. لەم لاو و لەو لای روبارەکە چاوی بە دوکەڵی تەنور و ئاگردانی ماڵی گوندەکان دەکەوێ. بەشی دوهەمی پیران لە دوانزدە گوندا دەژین. یەکێکان سەربەخۆیە و لە دەشتی بتوێن تابیعی ناوچەی چوارقورنەن. ئەم پیرانانەی گەرمیان بێجگە لە سەد ماڵێک هەموو نیشتەجێن و خەریک کشت و کاڵن. ئەو سەد ماڵە هەندێکان بەنێو کۆچەر و هەندێ‌تریان شوانن و مێگەل لە گکانیان لەگەڵ خۆیان دەبەنە کوێستان پر لە وەرگە. کەوا بێ لە کۆچەر پتر ترانس‌هیۆمانس‌کەرن. (پەرەی ٣٨٩ کۆڕ ی زانیاری جلدی٢- ١)پیران بەم ناوانە(بڵباس، پیران و سوسوسوارە). ناو دەبرن. پیران زستانان لەبەرا بۆ مەر لەوەڕاندن چوونەتە بتوێن و رانیە لەو دیو و هەوینانیش لە ناوچەی پیرانشاردا بوون- لە کانیاخوا، حاجی‌ئیبراهیم و قەندیل دولنی.

بڵباس خێڵێکی گەورەی کوردە، پێنج تیرەیە: ١- وەجاخی کاخدری ٢- ئاکۆ٣- مەنگوڕ ٤- پیران ٥- مامەش: مامەشی شێوەی بڵباسان جۆرە درومانێکە(پەرەی ١١٢ فەرهەنگی کوردستان، گیوی موکریان، چاپی ١٩٩٩ز، ئاراس، هەولێر)

- مەنگور خێڵی گەورەی کوردە.
- مامەش عەشیرەتێکی گەورەی کوردە.
- هۆزی رۆژەکی ٢٤ تیرە بوون، سەرەکی هۆزی رۆەکی لە نزیک گوندی تاب کە سەر بە ناوچەی خۆیتە کۆ بوونەتەوە و بوونەتە دو بەش دوازدەیان یەکیان گرتووە و ناویان لە خۆ نا بڵباس. دوازدە هۆز و تیرەکەی‌تر بە قەوالیسی ناسراون. دەڵێن قەوالیس و بڵباس دو هۆزی بابانەکان. ناوی بڵباس و قەوالیس لە دوو

Dr.Saleh Ebrahimi

گوندانیش نریاون کە هەن لە ناوچەی هەکاریدا(شەرەفنامە بە کوردی پەرەی ٦٧٣ ئۆفستێتی جەواهیری ١٩٨١ز تاران و دایرەتولمەعاریفی بوزورگی ئیسلامی ج.... پەرەی.... چاپی.... تاران).

- بڵباس لە راستیدا فیدراسیونێ بووە لەنێوان مەنگوڕ، پیران، مامەش، برادۆست و ئاکۆ و لە دواییدا مەنگوڕ و برادۆست لەو هاوپەیمانیە چوونەتە دەرێ، لە هەندێ سەرچاوە تەنیا خێڵی مەنگوڕ، مامەش و پیران بە بەشێ لە بڵباس دانراوە. دوکتور رەحیم هوەیدا دەڵێ: بڵباس لە باکووری غەربی سابڵاغی موکری دەژین و لە لکبن و ئاوی کەلوێ تا بادیناویان بە دەستەوەیە. بڵباس دوو تیرەن: مامەش و پیران. مامەشەکان حەشیمەتیان لە پیرانەکان زیاترە، ناوەندی هوزی مامەش پەسوێیە و ناوەندی پیرانیش شیناوایە(روانینە بە مێژووی مەهابادا، پەرەی ١٩٥، سەییەد محەممەد سەمەدی بلاڤۆکی رەهرەو ساڵی ١٣٧٣ هەتاوی)

خێڵی مەنگوڕ ئەم تایفانەن: تایفەی مرووت، تایفەی ئامانی، تایفەی زێڕین، تایفەی زینێ، تایفەی شەمێ و تایفەی خدر.

خێڵی پیران ئەم تایفانەن: موریک، ئەمیر عەشایری، سادات و تایفەی قەرەنی ئەحمەدی.

خێڵی مامەش ئەمانەن: تایفەی قادری، تایفەی ئەحمەدی، تایفەی سلێمانی، تایفەی پاشایی، تایفەی خەڵاغایی(لەوە دەچێ لە حەڵ: خلکان، تایفەی کوڕی خەڵکانی نووسەری ناوداری کورد بێ، شەپۆل)، ئەمیر عەشایری گوڵاویاغا و تایفەی بایەزیدی.

تایفەی قادری سێ تیرەن: ئاهەنی، محەممەدی و ئیفتیخاری.

تایفەی خەڵاغایی پێنج تیرەن: مامەش، رەسوولی، عەبدی، مامەندی و ئەمینی.

تایفەی پاشایی چوار تیرەن: ئاغایی، خەلیلی، هەمزەزادە و فەقێپوور.

خێڵی مەنگوڕ ئەڵێن سێ تایفەن: تایفەی ئوجاغی، سلێمان جەنگی و تایفەی مەلا خەلیلی.

Dr.Saleh Ebrahimi

نوکتە: دوایی کە عەلی خانی تورکی هاوشار کە هەشت بنەماڵەی لە ناوچەی ورمێ بڵاو کردبووەوە وە کوردکوژی دەکر، هەشت کەسی‌تر لەو تورکە هەوشاریانە بوونەتە حاکمی ورمێ کە وئاخرینیان خودادا بیگلەر بەیگی بووە و ئەمیش دەست دەکا بە کوشت و بڕی کوردان و ژوماری فرە لە خێڵی بڵباس دەگرێ و سەرۆکەکانیان دەباتە ورمێ و باقی بڵباسە یەخسیرەکان لە ناوچەی چەمەو دۆڵاماو دەیداتە سەر شەڕوانانی سپا و خۆی دەچێتەوە شاری ورمێ و لەناکاو خەبەری بۆ دەبەن کە ئەو بڵباسە یەخسیرانە، لە دە رفەتێکدا هێرشیان بردۆتە سەر دۆڵاماو فرەیێ لە شەڕوانانی سپا دەکوژن و بڵباسە یەخسیرەکان بە دیل و غەنیمەت و ماڵی فرە وە بەرو وارگەنشینگەی خۆیان گەڕانەوەتەو و خودادا لەبەر خۆیەوە پێشدە خواتەوهخو چەقۆیێ لەوەرگی خۆیدەدا و لە داغان خۆ دەکوژێ(ئیبراهیم ئیسکەندەینا، پەرەی ٧٩، هەر ئەوێ).

دوکتور خەلیل موستاق موەفیق و ئوستادی زانکۆلە تاران

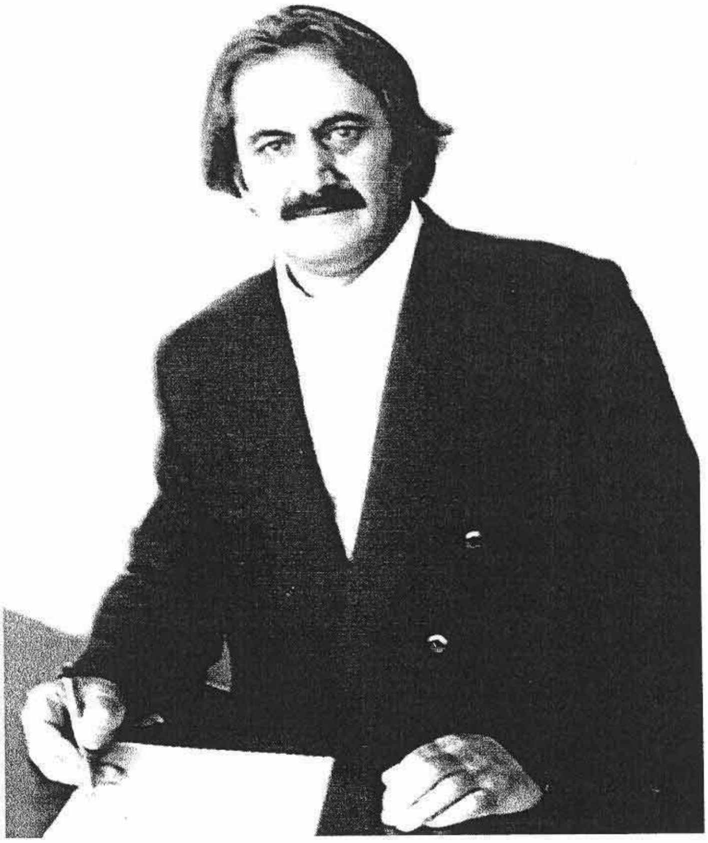

مەنگوڕ

خێڵی مەنگوڕ لە زەمانی سەڵتەنەتی کەریمخانی زەند بە سەرکردەیی باپیراغا لە کوردستانی بن دەس عێراقەوە هاتونەتە ناوچەی ؟؟؟؟؟ دانیشتوانی ئەوێیان راوناوە و یا خستونیەتە بن دەس خۆیان و لە جێی ئەوان جێگیر بون و ئەو تایفانە کە لەوێ بون و خێڵی مەنگوڕ دەسیان بەسەرا گرتون، ئەمانە بون: مەڕ نەکەنە- باب رەسو- برایمە سنە(ئیبراهیم حەسەن)- شێخ شەرەفی- ئال سێمانە- فەقێ ئیسی(فەقێ عیسا،هەندێ بە فەقێ وەیسی ناویان بردوە)- زود- سەلکی- خەڵکی- کارەش- گوێرەش- زڕەکا دەروێش- کەڵهوڕ- وەستا خاڵە- باریک هورموزیار- چەکاڵە و ... . کەوابێ باش دەردەکەوێ کە مەڕنەکەنە، شێخ شەرەفی، باب رەسو و ... مەنگوڕ نین. مەنگوڕ فرە شیرینزمان و زارخۆش و میوانگر و بوێر و نەترسن. سەرۆکی خانوادە زێدێن، یا شەم بووە و تایفەکانی دیکە مەزنی ئەوانی قەبوڵ کردوە، یەکێ لەو خێڵە هەمزاغای کوڕی باپیراغای گەورەیە کە چریکەی راپەڕینی ئەو لە زەمانی ناسرەدین شای قاجار و چونە نێو راپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین ویردی سەر زمانە و بەیتی کوردی بە ناوی بەیتی هەمزاغا فرە شیرین و دڵگیرە. پێویستە بزانین ئەو باپیراغایە کە پاڵەستۆی بوداقخان کوڕی شێخعەلیخان حاکمی سابلاغ دابوو لە زەمانی سەڵتەنەتی عەلی مەردانخان زەند لە ساڵی ١١٩٥ مانگی بە گزی و فزی بە دەس ئەحمەدخان موقەدەم مەراغەیی دەکوژرێ و لە نێوەڕاستی پاشایی فەتحعەلی شای قاجار لە ١٢٣٥ مانگیدا یەکێ تر بەناوی باپیراغای دوەم نەوەی ئەو باپیراغای لە ١١٩٥ لە مەراغە کوژراوە لە نێو هۆزی مەنگوڕ سەر هەڵدەدا و بۆ فرەبونی مناڵ چەن ژن دێنێ بەم ناوانە: زێڕن(زێرین)، شەم، مروەت، ئامان، زین. دیارە هەر پێنجیان لە یەک زەماندا حەلاڵی نەبون چون شەرع ئیجازەی پێ نەداوە. مەنگوڕی ئێستا لەم باپیراغای دوەمەن و ١٤ تا ٢١ کوڕی لەوان بووە و تایفەی خۆی بەناوی ئەو

Dr.Saleh Ebrahimi

ژنانەی خۆی ناو ناوە(پەڕەی ٣٠ و ٣١ سەیید محەمەد حەمەدی هەر ئەوێ). بەڵام گۆڤاری کاروان ژمارەی ٦٥ی ساڵی ١٩٨٧ز لە پەڕەی ١٧ تا ١٣ بە ناوی «هەر کەسێ سمێڵی سور بێ هەمزاغا نی‌یە» بە قەڵەمی عەبدولقادر دەباغی، دەنوسێ: ئەو کاتە باپیراغای شەهید کراوە، ژنەکەی منالێکی لە سکدا بووە و کاتێ منالی دەبێ و بەپێی داب و دەستوری هۆزەواری ناوی دەنێ (باپیر) واتە ئەم باپیراغایە، باپیراغای دوەمە کە ٦ ژن و ١٨ کوڕی دەبێ کە هەمزاغا لە گشتیان بەتەمەن چکۆلەتر دەبێ و کاتێ باپیراغای دوەم لەگەڵ تایفەی مامەش شەڕیان دەبێ لەگەڵ چەند کەس لە خزمانی لەو شەڕەدا دەکوژرێ و هەمزاغا کە لە براکانی دیکە رویاتر و زیرەکتر و بوێرتر و لە کارزانتر بووە بۆتە جێنشینی ئەم باپیراغا، تەنانەت هۆزی پیران، دێبوکری، گەورک و ... لە هەمزاغای مەنگوڕ پەیرەوی دەکەن. لە بلاڤۆکی ئاڵمانی ١٣ ئوکتوبری ١٩١٠ز و ١٢٨٨ هەتاوی وتارێ بە ناوی هۆزی مەنگوڕ بەهۆی د. جەواد قازی دەڵێ: هەمزاغا کوڕی باپیراغا بۆ تۆڵەکردنەوەی کوژرانی باپیراغای ئەوەڵ بەدەس ئەحمەداغای موقەدەم مەراغەیی چووە نێو سپای شێخ عوبەیدیلای نەهری. ئەوە بو لە میاندواو ئەو کوشتارەی کرد. بە سەرنجدانەوە ناوی باوکی هەمزاغا باپیراغا و قسەی دەباغی لە راست دەچێ.

ئەمەیش چەند بەندێ لە بەیتی باپیراغا:

گـــوێ رادێرنێ دیوانە	سێ شەو سێ رۆژانە
بۆو بکەم مەدحی شێرانە	دۆلابی موکریانە
بی رەشەی رەسولاغایە	قاقەز چو بۆ خێلانە
رابەریان ئەورەحمانە	چۆلیان کردباگردانە(باگردانی سەرێ و خواری)
لەشکری باپیرخانی	رەنگ وەزیر رومیانی
سوار بو لە باگردانی	مەنگوڕێ دەمێ وەجاغێ
تەدارەک بۆ مەراغێ	بۆ مەراغەی رەوانە
سێ شەم سەر هەموانە	بە سێ شەمۆی پڕ هونەر

Dr.Saleh Ebrahimi

باپیراغای پڕ جگەر بوداخانی بوو دەستەبەر
هۆی سولەیمان خە زاڵی نەوەی ڕۆستەمی زاڵی
بڵباس هاتن بە جەمبور ڕانک ڕەشی چەکمە سور

بەداخەوە هەمزاغای مەنگور لە ساڵی ١٢٩٨ مانگی بە گزی و قزی ئەمیر نیزام کوردی گەروس حاکمی سابلاغ (مەهاباد) شەهید کرا و ئەمیرنیزام گەروسی دوای شەهید کردنی هەمزاغا بۆ دوبەرەکی نانەوە لە نێو مەنگوڕاندا، کاکەڵاغا کە لە دایکەوە برای هەمزاغا نە بوو کردیە خێڵی مە نگوڕان و دوای مردنی کاکەڵلا بایری کوڕی کردە سەرۆکی خێڵی مەنگوڕان کە باپیراغای سێوە م کوڕی هەمزاغا دە سدەکا بە دژایەتی کردنی چونکا سەرۆکی بەهی هۆی دە زانێ. لە جەنگی جیهانی یەکەم بایزاغا لەگە ڵ سپای تورکی عوسمانی دە کەوێ و باپیراغای سێوەم بۆ دژایەتی کردن لەگەڵ ئە ودا، پاڵدەدا بە روسەوە. دەڵێن ئێستایش ئاسەواری ئەو دژایەتیە. لەنێو نەچووە و چەند جار بەگژ هۆزی مامەشدا چوون، کە جارجار سەر کەوتوون و جارجاریش تێشکاون و روبەروو بووونەوەشیان لە(مەحمەشە) لەگەڵ خێڵی دێبوکریان بووە کە لەوەدا سێ(٣) کەسی ناو بەدەرەوە لە خێڵی مەنگوڕان دەکوژرێن:(مام سلێمان سەرۆکی هۆز، مام ڕەسووڵ و مام حوسێن کە هەر سێکیان کوڕی بایزاغای مەنگوڕ و برای عەولاغای بایزیدی بوون کە کوژرابون(١٢٩٨ هەتاوی) و لە خێڵی دیبوکریش ئاغا فەتاح دارەلەک کوژراوە. لە دواییدا هەر دوو خێڵ ئاشتی دەکەن و زیاتر لە هەموویان تایفەی مروەت خۆیان لە دێبوکری نزیک کردۆتەوە(دەڵێن لە ماتکوڕ، کوڕی ماد یا لە مانگر یا مەنگوڕ لە مەنچوور و وڵاتی مەنچووری گیراوە یا لە مامی‌گونی‌یە. گەورک لە گاورک یا گاور: گەبر: ئاگردۆست یا لە گورک: گورگی بالاندید: گورگی تەڵەدیتوو. فەرهەنگی مەردۆخ.... مامەشئەبێ لە رووی زانینی ئەتمۆلۆژی Etymology زانستی ریشەخوزای واژە- فیقهولۆغە ناساندنی ریشەی واژە:) قسەی لێ بکرێ(و

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەمەیش بەشی لە شەجەرەی خێڵی مامەش بە نەقڵ لە کتێبی روانینێ بە مێژووی مەهاباد سەید محەممەد سەمەدی چاپی ١٣٧٣ رەهرۆ)

لە کوردستانی باشوریدا مەنگوڕ دەبنە دوو بەش مەنگوڕی بنچینەیی و مەنگوڕی روتە، مەنگوڕیب بنچینەیی لەنێوان روباری ژاراواو گارفێن لە ٢٦ گوندا دەژین، ئاوی چۆمی ژاراوا لە باکوری قەڵادزەوە لە رۆژهەڵاتەوە بەرەو رۆژاوا دەرواو دەرژێتە نێو ئاوی زێی بچوک و ئاوی چۆمی گارفێنیش لە باکورەوە بەرەو باشور دەروا و لە دەربەند دەرژێتە نێو ئاوی زێی. مەنگوڕە روتە لە ٤ گوندە دەژین کە دەکەونە رۆژهەڵاتی ئاوی روباری ژاراوا، لەپێش تێکەڵبوونی لەگەڵ زێی ئەم مەنگوڕانە لەگەڵ مەنگوڕانی بەشی کوردستانی رۆژهەڵات خزمایەتی و پێوەندیان هەیە و سەرۆکەکانی خێڵی مەنگوڕ لە لەوارگەی گەدەوەهەنگوێن لای مەهابادی موکری رایدەبوێرین. بەشێک لەم مەنگوڕانە بەتایبەت شوانکارەکانیان ئێستا هاوینان بە ترانس‌هیۆماس یانی شوانەکان و هەندێ کەسیتر هاوینان دەچنە هاوار و ئەوانیتر لە گوندەکان دەمێنەوە و خەریکی کشت و کاڵیان دەبن. کۆچەری تەواو لە هاوین و زستانا هەوارگەی وای گیر نایێ لە ساڵێکەوە بۆ ساڵیتر نەیگۆڕێ، کۆچەری تەواو ناتوانێ خەریکی کشت و کاڵ بێ، بۆ مەر لەوەڕاندن مەجبوری بچنە کوێستانەکانیان کە دەکەونە رۆژهەڵاتی شاخی گە لاڵە و مامەروت و سەری‌ساوە لە باشوری قەندیل، لەوێ لەگەڵ خزمەکانی ئەو دیو هەندێ جار یەک دەگرن(کوڕی زانیاری هەر ئەوێ). هۆزی مەنگوڕیش هەر وەکوو هەموو خاوەن موڵکەکانی خاکی کوردستان لە گوندەکانیاندا مزگەوتیان ساز دەکرد و مەلا و مودەریسیان هەبووە چونکە ئەو داب و دەستورە لە سوڵتان سەلاحەدین ئەیوبی دوینی زراری و بنەماڵەی ئەو سوڵتانە کوردە و لە بابانەکان و سۆرانەکانەوە ببووە باو چونکە لەو سەردەمانەدا هێشتا دارولفنون دانەمەزرا بوو نەهاتبووە وڵاتە موسڵمان‌نشینەکان و خەڵکی لە کوردەواریدا بە شێوەی حوجرەی مەلا و فەقێ خوێندویانە و بە وێنەی هەرەوەز و یارمەتی هەموو لایەنەی خەڵک خزمەت بە

Dr.Saleh Ebrahimi

مەلا و فەقێ کراوە و برەو بە خوێندەواری دراوە ئەوەی ئەو هەموو زانا و مەلا عالەمە گەورانە لە خاکی پاکی کوردستان سەریان هەڵداوە و خزمەتیان بە زانینو مرۆانی کردووە و بوونەتە جێی فەخر و شانازی بۆ کورد و کوردەواری و جیهانی ئیسلام. مەنگوڕ مرۆڤی گەورە و مەزنی زۆرە بو وێنە عەبدوڵاغای بایەزید و مامرەسووڵی کوڕی عە بدوڵاغا لە مرۆڤانە ناودارەکانی هۆزی مەنگوڕن.

شەپول / ٢٩٤

کیهان
صفحه ۱۴
شنبه ۱۶ آذر ۱۳۸۱
۲ شوال ۱۴۲۳ - شماره ۱۷۵۴۳

برای اولین بار در ایران و جهان

قرآن کریم به زبان کردی ترجمه شد

برای نخستین بار در ایران و جهان، آیات قرآن کریم از عربی به کردی ترجمه شد.

دکتر محمد صالح ابراهیمی محقق علوم قرآنی و مترجم این قرآن در گفت‌وگو با باشگاه خبرنگاران جوان با بیان این مطلب در خصوص اثرگذاری این ترجمه گفت: هرگز باور نمی کردم که این ترجمه تا حد بسیار زیادی بتواند مخاطب داخلی و خارجی جذب کند و به گفته برخی از ایرانیان کردزبان این ترجمه توانسته است الفت آنان را با کلام خدا عمیق‌تر کند. وی افزود: البته پیش‌تر از این قرآن کریم به زبان کردی اما با خط لاتین که ویژه کردهای مقیم ترکیه است ترجمه شده بود.

وی در خصوص تأثیرات انتشار و مطالعه این ترجمه در بین کردزبانان تصریح کرد: تأثیر مطالعه این ترجمه بر تقویت علاقمندی مردم به قرآن تا آنجا که بررسی کرده‌ام قابل توجه بوده است.

وی در ادامه گفت: این کتاب در داخل کشور پنج بار و در میان کردهای خارج از ایران نیز دوبار تجدیدچاپ شده و در کردستان عراق هم این کتاب با اشتیاق مخاطبان مواجه شده است.

وی در خصوص مدت زمان کاری که روی ترجمه این قرآن انجام گرفته بیان داشت: در سال ۱۳۶۶ ترجمه قرآن را به اتمام رساندم و در سال ۱۳۷۶ این کتاب چاپ شده و دلیل این وقفه طولانی هم می‌توانست مشکلات مالی و مسائل دیگر باشد که من خیلی در جریان آنها قرار نگرفتم.

وی در خصوص سیاست‌های دین‌زدایی در گذشته خاطرنشان کرد: رژیم گذشته نمی خواست به هیچ شکلی برای اسلام تبلیغ شود چرا که با دین‌داری و اسلام مخالف بود و واهمه داشت. خصوصا با اقدام ملی و محلی مخالفت‌هائی صورت می گرفت و رژیم نمی‌خواست به زبان آیین و سنت‌های آنان بها دهد.

Dr.Saleh Ebrahimi

شەهید کرانی هەمزاغای مەنگور

هەمزاغای کوڕی باپیاغای مەنگور سپاسالاری ڕاپەڕینی مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین بو کە دوای گەڕانەوەی شێخ عوبەیدیلا بۆ کوردستانی باکوری بن دەس عوسمانی، هەمزاغای مەنگوریش بە سپا و سوارەکانی‌یەوە بەرەو کوردستانی باکوری ڕۆیی بەڵام هەروەک ڕابەری ڕاپەڕین ئارا و قارای نەبو جار بە جار دەهاتەوە کوردستانی ڕۆژهەڵاتی بن دەس تورکەمەنی قاجار و گورزێکی دەوەشاند. قاجار خەریکی گزیو فزی بو کە بە شێوەیەک هەمزاغا بخەنە داو، حەسەن عەلیخان ئەمیرنیزامی گەروسیش کە لە دەورەی قاجاردا فرە دەسی دەڕۆیی، پێی خۆش بۆ ئەو گرێیەیە بە دەسی ئەو بکرێتەوە و پاداشی ئەو کارەش لە دەس شای قاجار لە ئێران بۆ خۆی وەربگرێ، جا چون ئەمیر نیزامی کوردی گەروس (وەزیر چرچە) دە یزانی هەمزاغا لەگەڵ میرزا قاسم قازی پێوەندی دوستانەیان هەیە، میرزا قاسم قازی ڕاسپارد بڕوا دڵخۆشی بداتەوە و بە خەتی خۆشی بۆ هەمزاغای نوسی لەگەڵ تۆ زوڵم کراوە و ئێمە کارمان پێتە و دەتکەمە حاکمی کوردستان و سابلاغ(مەهاباد)ی موکری، میرزا قاسم نامەگەی گەیاند و وەڵامیشی هێناوە، هەمزاغا نوسیبوی ئەگەر وەزیر لە تایفەی قاجار بوایە باوەڕم بە قسەکانی نەدەکرد بەڵام چون ئەویش وەک من لە هۆز و عەشیرەتە ئەگەر سوێندم بۆ بخوا و پەیمانم لەگەڵ گرێ بدا، باوەڕی پێی دەکەم و دێمەوە، ئەمیر نیزام سویندی بۆ خوارد و لە پشت قورئان بۆی نوسی تا زیندوم و لەم دنیایەدا زیندو بم لەگەڵ تۆم و دەتپارێزم تەنانەت لە کاتی پێویست گیانم دەکەمە قوربانت و مۆر و ئیمزای خۆیشی بە پشت قورئانەکەوە ناو بۆ هەمزاغای نارد. بەو قورئان مۆرکردنە هەڵۆی بەرزەفری چیا دەسەمۆ کرا، خۆیان بەرەو سابلاغ ساز کرد. سوارەی برازای هەمزاغا کە لاوی بوێر و نەترس و ئازا و زیرەک و پڕهۆش بو، بە هەمزاغا وت: هەر ئەمیر نیزام لە عەشیرەتیش بێ پێم

Dr.Saleh Ebrahimi

چاک نی‌یە برۆی بۆ لای چون نامەردە، کەسێ باوکی خۆی کوشتبێ جێگای باوەڕ نی‌یە؟ هەمزاغا وادیارە دەترسی، سوارەیش دەڵێ هەرچەندە بە ترسەنۆکم دەزانی هەرچەند بڕوام وایە دەیان کوژن بەڵام لەگەڵت دێم. قورئان ماچ دەکەن و بە چەن سوارەوە دەڕۆن و زۆربەی سوارەکانی لە پشت کێوی عەلیاوا لە پشت پادگانی ئێستای مەهاباد لە باشوری غەربی شار رادەگرن و خۆیی لەگەڵ چەن سوار بەرەو باخی شێخ (لە باشوری مەهاباد کە ئێستا ئەو باخە نەماوە و لە چوارڕێی مەولەوی تا پشتی گۆڕەپانی حەیوانات و ئاژاڵی ئەمڕۆی دەگرتە بەر) هاتنە خوارێ و دەچنە باخی شێخ و لە دورەوە چاویان بع چادر و سەربازانی حکومەت دەکەوێ، سوارە دەڵێ ئاغا بە باشی نازانم بچینە نێویان، دەستور بدە حاکم لە چادر دەرکەوێ و بێتە لامان تا ئێمە یش زیاد لە سوارەکانمان دور نەکەوینەوە، باشە باشە تا ئێرە قسەی خۆمان لەگەڵ حاکم بکەین، هەمزاغا دەڵێ: یانی ئێمە لەم سەربازە برسی و رەش و روتەڵانە بترسین؟ یەکڕاست دەچێتە نێو باخەکەوە و لە کۆی زینی ئەسپ دادەبەزێ، حاکم لە پێشدا دەستوری دابو ٢ فەوج سەربازی ئازا و بەجەرگ و بە تفەنگ و گوللە و کەرەستەی مرۆڤ‌کوژی تپڵ لەسەر ماشە تفەنگ لە نێو چادرەکانی لای راستی چادری خۆی ئاماد و دەس بەتیر راوەستن و ئامادە. راست لە بەرانبەری چادری خۆی چادری تر ساز دەدا و لە نێو ئەو چادرەدا قووڵکی، هەروەک زاغە سازدەدەن و دەستور دەدا هەوەخت هەمزاغا هات و من هەمزاغا و هاورێکانی چوینە نێو چادرەکە، من دوای ماوەیەک دەڕۆم دەچمە نێو چاڵی چادری بەرانبەر، جا دوای ئەوە چادرێ کە هەمزاغا و هاورێکانی ئەوی تێدان تیرباران بکەن و هەمویان بکوژن، جا دوای ئەوەی هەمزاغا لە ئەسپ پیادە بوو حاکم هات بەپیری‌یەوە و هەمزاغا میوانەکانی بردە نێو چادر کە ٣٠ کەس بون، دڕوای بەخێر هێنان و خواردنی شیرینی و خواردنەوەی شەربەت، ئەمیر نیزام گەروی بە بۆنەی دەس‌بەئاو گەیاندن لە چادر دەچێتە دەر و دارودەسەکەیشی لە گەڵیدا دەچنە دەرێ، بەڵام لەبەر ئەوەی هەمزاغا شک نەکا، ٣ خزمەتکار و قاوەچی

Dr.Saleh Ebrahimi

لە چادرا دەمێننەوە، ئەمیر نیزام و پیاوەکانی دەچنە چادری بەرانبەر و خۆ دەخزێننە نێو چاڵەکە، هەرکە تیرباران کردنی هەمزاغا و هاوڕێکانی دەس‌پێ‌کرد، ٢ فەوج سەرباز حەوت جار چەکەکانیان پر دەکەنەوە و هەمزاغا و یارانی دەدەنە بەر تیر و گوللەبارانیان دەکەن و یەکێک لە نۆکەرانی حاکم بە خەنجەرەوە هێرش دەکاتە سەر هەمزاغا بە خەیاڵ سەری جیا بکاتەوە و لە راست ئەو کارە دزێوەدا ئەمیش خەڵات و بەراتی خۆی وەربگرێ و هەمزاغا بوێرانە هەڵمەتی بۆ دەبا و جێ‌بەجێ دەیکوژێ و نایەڵێ دەست بکاتەوەو چەند کەسی دیکەش لە داروودەستەی ئەمیر نیزام دەکوژێ و لە ریسالەی جونگی فەیزی‌دا لە هەواڵی مودەریسی تەباتەبایی‌دا نووسرازە سوارئاغای برازای هەمزاغا دەڕوانێ وا تیرباران کران و هێرش کراوەتە سەریان بە برینداری دەست دە با چەند گولە دەخاتە نێو دەمی تفەنگێکی مارتین کە هی(سالار ئەمیرنیزام بووە) و لە نێو چادرەکەدا ئەبێ دەست دەداتێ و لە سەرەتاوە حوسێن عەلی‌بەگ یاوەر کە مەئموری کوشتاری هەمزاغای مەنگوڕ سەرداری سپای راپەڕینی ئازادیخوازی کورد و کوردستان بووە و هاوڕێکانی هەمزاغا بووە ئەیکوژێ و بە خەنجەرەکەیشی وەها لە سینگی سوڵتان قەجەبەگلو دەدا کە نووکی لە پشتی‌یەوە دەردێ بەڵام لە سونگە تیرباران و هێرشی نۆکەرانی حوکومەتی قاجارەوە هەموو شپرزەو شەهید دەکەون و جندرمەکان دەرژێن بە سەریان‌دا و هەموو کوردەکان و ئاغا مەنگوڕەکان و ەمزاغایش بە شەهیدی دەبینن و دەست دەکەن بەسەر برینیان و سەر هەمزاغا لە لەشی موبارەکی شەهیدکراوی جیا دەکەنەوەو لەگەڵ سەری ئەوانی‌تر دەیکەن بە نووکی سەرنێزەوەو بە مەهاباد ئەیانگێڕن و بەو جۆرە ناحەز و نامرۆیانە لە مەهابادەوە دەیانبەنە نێو شاری ورمێ بۆلای محەممەد رەحیمیان عەلائودەولە ئەمیر نیزام حاکمی قاجارەکان لەو شارەدا؛ جا دوای ئەوە کە راپەڕین و بزاڤی نەتەوەی دابەش‌کراوی کورد بەرابەری شێخ عوبەیدولا نەهری تێکچو و کوردەکانیان بەو شێوە نامرۆیانە کوشت و پرشاوبڵاوەیان پێ کردن، لوتف‌عەلی خان کوڕی موئەییەددەوڵە سەرکێشیک‌چی

Dr.Saleh Ebrahimi

باشی وەلی عەهد گەردوون سپەهبۆد لە مانگی ڕەمەزاندا لە ساڵی ١٢٩٧ مانگی بوو بە حاکمی شاری مەهاباد و لەو ڕێگایانەوە بە فروفێڵ قەڵەڕەشە بۆ بەجێنشینی باز و هەڵۆ و شاهۆ(بڕوانە کتێبی ژیانەوەری زانایانی کورد... یا گەنجینەی فەرهەنگ و زانست پەڕەی ١٥٨ و ١٥٩ چاپی ١٣٦٤ هەتاوی، تاران، چاپخانەی مەهارەت). بەڵێ دوای شەهید کرانی ئاغا مەنگورەکان و هەمزاغای مەنگور کە دەبینن کە هەمزاغا نەماوە و شەهید کراوە ئەمیر نیزامی کوردی گەروس دەستور دەدا سەری هەمزاغا لە بەدەنی جیا بکەنەوە و بەرێ بکەن بۆ تاران. حاجی سەییاح لە بیرەوەری‌یەکانی خۆیدا نوسیویەتی: گشت ئەو ئاغا مەنگوران هەر لە مەهاباد بە خاک دەسپێردرێن و دەنێژرێن، شا بە کوشتن و شەهید کرانی ئەو ئاغا مەنگوڕانە فرە خۆشحاڵ دەبێ و خەلاّتی تایبەت و یەک بڕ شیعر بۆ ئەمیر نیزام گەروس کە حاکمی سابلاّغ (مەهاباد) و سایەنقەلاّ (ئەوکان): شاهیندژ بووە، دەنێرێ. شەهید کرانی هەمزاغای مەنگوڕ لە سپتامبری ١٨٨١زو شەوالی ١٢٩٨ مانگی و خەرمانانی ١٢٦٠ هەتاوی ڕویداوە. دەڵێن: هێمان جلک و لیباسەکانی هەمزاغا لە ئاوایی بستام بەگ، پارێزاوە. ساڵی دوای شەهید کرانی هەمزاغای مەنگوڕ لە ژوئینی و ژوئیەی ١٨٨٢ز حاج سەییاح هاتۆتە سابلاّغ(مەهاباد) و چۆتە سەر گڵکۆی هەمزاغا و لە بابەت شەهید کرانی هەمزاغا و یارانی پرسیاری لە خەڵک کردووە و ڕای گەیاندوە سەیرە ئەمیر نیزام چۆتە ژێر زەوی نێوچاڵێ بە خەیاڵ سوێندەکەی ناکەوێ، چ فروفێڵی (بڕوانە پەڕەی ٤٥ و ٤٦ ڕوانینێ بە مێژو مەهاباد، نوسراوی بەڕێز سەیید محەممەد سەمەدی چاپی ١٣٧٣ بلاّوکی ڕەهرەو.

لە ٢ی تەشرینی یەکەمی ١٨٨٠ز میاندواو دەکەوێتە دەس مەلیک غازی شێخ عوبەیدیلای نەهری شاهی شەمزین خرناڵی بەیت بێژی هەمزاغای مەنگوڕ کە لە نیزیکەوە ئاگای لەو کارەساتە بووە(بەڕاستی گرتنی میاندواو بە جۆرە کارەسات بوو هەر ئەوەیش بووە هۆی کە سپای کورد نەیتوانێ سەرکەوێ، بناو، مەراغا و

Dr.Saleh Ebrahimi

تەوریێز کە لە دەس زوڵم و زۆری قاجار خەریک بون خۆ بدەن بە دەستەوە و لەگەڵ کورد بۆ ئازادی یەک بگرن، بەڵام ئەو کارەساتەی میاندواو ئەوانی پەشیمان کردەوە و بەرگیریان لە چونی سپای کورد کرد. لە ١٠ی تەشرینی یەکەمی ١٨٨٠ز سپای کورد، بەرەو بناو دەرۆن، جا ئەوەیە خرخاڵ دەڵێ: هەمزاغا بڵیند بوو لە ناوی- لە بریقەی زریە و قەتلاوێ- ئەوچەل دەچمە سەر بناوێ. دەڵێن: لەو حەوتووە کە میاندواو بە دەس کوردەوە بووە (٨٠٠ موسڵمان و ٢٠٠٠ ئەرمەنی و ٥٠ جولەکە) کوژراون (بڕوانە پەڕەی ١٢٥و١٢٦، مێژوی هۆزی بڵباس بەرگی ١ چاپی ١٣٨٩ز، سلێمانی، مەحمود ئەحمەد محەممەد و حەمە بێورەیی بڵباس).

یەکێک لە کارەساتە دڵتەزێنەکانی کوردستان دوای موکری قڕانەکەی شا عەبباسی سەفەوی، کارەساتی قەتڵ و عامی عەشیرەتی مەنگوڕە لە مەراغا بە گەندڵی و نەزانی بداقخان حاکمی سابلاغ و بە فێڵی ئەحمەدخانی موقەدەم حاکمی مەراغا کە دوژمنایەتی کۆنیشی لەگەڵ خانەکانی موکریدا هەبووە و بە فێڵ باپیراغای مەنگوڕ بۆ مەراغا بانگ کردووە و ئەویش بە ٩٠٠ سوارەوە دەچێ بۆ مەراغە بەشەو هەمویان دەکوژن. عەلی بەردەشانیش بەیتی بۆ سازداوە، هەرچەند ئەو هی بەردەشانیش نەبێ بەڵام بەیتەکە جوانە:

هۆی سولەیمانی خەیاڵی — نەوەی رۆستەمی زاڵـــی
حەوت قوببەی لە مەتاڵی — پێم ناڵێن ئەتۆ منداڵـــی
لـــە جلیتێی نەکرد خاڵی — وەک هەوران بە گەواڵی

یا:

بانگم وەبەر پاشای لەژور — خـــان ناردنی دور بە دور
بڵباس هـــاتن بە جەمبور — رانک رەشی چەکمە سور

باپیراغای دوای کوژرانی، تەنیا کوڕێکی بە ژن و ماڵی هەبوو، جا بۆیە جگە لە بەرەی خدری، بەرەکانی دیکە مەنگوران هەمو بە ناوی دایکیانەوە ناو دەبرێن. بەرەی زێڕینێ، بەرەی شەمێ، بەرەی زینێ، بەرەی مرۆتێ، بەرەی ئامانێ، هێمنی

Dr.Saleh Ebrahimi

ناسک خەیاڵ شاعیری نیشتمانی کوردستان دەڵێ من بە منالی مام بایزاغای کوڕی باپیراغای منگورم دیوە کە دەیانگوت تەمەنی لە سەد ساڵی هەڵبواردووە و ژنی مردوە و دەیەوێ ژن بێنێتەوە، بەڵام لەنێو عەشرەتەکەی خۆیدا کەسی پێی ناشێ (بڕوانە پەڕەی ١٤٩ توحفەی موزەفەریە بە زمانی کوردی کۆکردنەوەی ئوسکارمان، بەرلین،١٩٠٥، پێشەکی و ساخ‌کردنەوە و هێنانەوەسەر ڕێنوسی زمانی کوردی هێمن موکریانی بەشی یەکەم بەغا، ١٩٧٥ز چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.

سن Sin و ڕەمەک

جاران سوارەی باشی نادرشای کوردی قەراخلو بوون(١٧٣٧- ١٧٤٧ز)، ئێستا ٢ تیرەی بچوکن و لە بتوێن دەژین. زۆربەیان نیشتەجێن و بەشێکی بچوکیان بە شوانی و شوانکارەیی هاتوو چۆی کوێستان دەکەن. (٣٩٣ج ٢-١ کوری زانیاری) هۆزی ڕەمەک زیاتر لە شاوەلێ ژیاون و هێشتا ژمارەێ لەوێ ماون، سەرۆکی هۆزی ڕەمەک هەر وەکو لە بەیتی کۆنی کوردی دا بێژراوە: ١- کانەبی فەقێ ویسە) بووە، کە لە شەڕێکدا لە ڕوبەرو بون لەگەڵ ئەحمەدخان ناوێ لە خاوەن مولکەکانی مەراغە، هەر دو بە دەسی یەکتر کوژراون و ئەو بەیتەیش ژنێ بەناوی خوازێ خوشکی کانەبی دایناوە(پەڕەی ١٩٩ ڕوانینێ بە مێژوی مەهاباد، هەر ئەوێ)- هەندێ لە هۆزی بلباس لە قەرەتەپەوە هەتا قاینەیجەی باکوری خورماڵ بەدێهاتا بڵاو بون و نیشتەجێن.

ئەم بڵباسانە بە بنەچەک(سن sin و ڕەمەک)ن کە ئێستا لە دەشتی بتوێن دەژین و سەلیم پاشای بابان(١٧٣٧- ١٧٤٣ز) لەوێ دەری کردون 5 ١٩-bid .P

١. کۆبەی پەڕەی ٣٨٣ کۆری زانیاری بەگی ژمارەی٢-١ چاپی ١٩٧٤ز، بەغا. د. ناجی عەباس ئەحمەد.

Dr.Saleh Ebrahimi

دەسخەتی موعامەلەی نێوان گوڵاویاغای بایەزیدی لەگەڵ مام حسێن بایەزیدی برازای
خۆی لە ساڵی ١٣٥٣ مانگی یانی هەودودی ٧٤ پێش ئێستا نووسی ٢٠٠٨ز بە یەکسەد تمەنی
شەوکەت
(شەپۆل)

بیع یکصد تومان وجه رایج معمولی ...

طلب آقای مام حسین بایزیدی ...

بر ذمه ... آقای ... بایزیدی ...

۱۳۵۳

... مطابق ۱۱ ... ۱۳۱۳

صحیح

Dr.Saleh Ebrahimi

الحاضر فی مجلس البیع والنذر والاجارة ... الاول

اقر البائع الناذر بما فی المکتوب لدی ...

الشاهد علی ما فی المکتوب

جری البیع والنذر والاجارة ...

الناذر البائع الموجر

عالیجاه علاوت همراه عبدالله بیک خلف الصدق مرحوم ... بابا بیک

المنذور له المشتری المستاجر

مجدت دستگاه ... کابابیز خلف الصدق مرحوم ...

المنذور به المبیع الموجر

تمامی سه دانگ از جمیع شش دانگ ملک قریه کلکین من محال لاهیجان مشتمل بر اراضی آباد و دایر و بایر و انهار و مراتع و علف زار و تلال و جبال و اشجار و احجار و مجاری و کوهسار و رقبات و مایلحق بها و متعلقات و مشارب و مسارح و مراتع و محاذات و بیوتات و کل ما یطلق علیه اسم الملک

محدود است قبلیاً ... غربیاً ... شرقیاً ... شمالاً ...

رود خانه کلکین است

العوض والثمن والاجارة

مبلغ هفتاد و پنج تومان رایج دیوان که عبارت از هفتصد و پنجاه قران سکه مبارکه جدید الضرب محمد شاهی قران بوزن ... تمام و کمال در مجلس عقد ... و تسلیم بایع گردید ماخوذ و مقبوض شد

صیغه مناذره شرعیه و عقد مبایعه و مواجره ... بلسان عربی ...

و ثانیاً

وبظهور پیوست که اولاً ناذر معزی الیه بنفس خود ... تسلیم تمامی ... ملک مبیعه با منافع ابدیه آن بلاعوض ... نمود

بایع سابق الذکر جمیع مبیعه ... بیع صحیح شرعی بمبلغ معلوم القدر فوق بمشتری مشار الیه ... و قبول قبض ثمن ... نمود

از ... با جمیع شرایط ... و ثالثاً موجر معزی الیه

ملک موجر ... مدت نود و نه سال ... و صورت ایجاب

و قبول ... عقد ... شده ... که

عوض ... و رابعاً ناذر معزی الیه

... و خامساً مشتری معزی الیه

... از روی صحت ... و ...

... کرف ... اولاد ... بایع ...

... ملک ...

... ۱۲۶۳

Dr.Saleh Ebrahimi

الموجر للمذکور — الثبت — ماهش — الباذل المتشبث للمبلغ

آقای کلاه‌ای آقای بایزیدی ... کاکه حسن ماهش ... [illegible] مقلد حضرت ... عمالهحضرت ... [illegible]

دفعه به تقلید حضرت امام اعظم رضی الله تعالی عنه ... [illegible] ۵ مه قه باله کرینی ... [illegible]

اولاد ... حضرت شیخ ابن حجر رحمه الله تعالی وقف ... [illegible] که لولا ... [illegible]

کرده ... [illegible] اقرار ... نمود ... ملک خود ... ماهش ... ۱۳۵ ... [illegible]

دمی فروشم — کریوته تی

للموجر للمذکور — والعوض

المستأجر ... [illegible] ملک خود ... مبلغ ... صد قران ... [illegible]

کانی ... [illegible] محدود ... ایران ... [illegible]

... [illegible] سکه ... اعلیحضرت ... پهلوی ... [illegible]

... [illegible] رضا شاه پهلوی خلد الله ملکه ... [illegible]

شرعی ... [illegible] الکته ... [illegible] وجه ... مبلغ ... [illegible]

... [illegible] ستین ... [illegible]

ارزان ... [illegible]

وتتمه ... عقد ... صحیح شرعی ... [illegible]

بر ایجاب ... [illegible] با وجود جمیع شرایط ... [illegible]

... [illegible] صدور ... [illegible]

... [illegible] آقای کلاه‌ای آقای بایزیدی ... [illegible]

مبلغ شش صد قران ... [illegible] صد ... [illegible]

... [illegible] مبلغ ... قران ... [illegible]

... [illegible] گفت ... [illegible]

... [illegible] تصرف ... [illegible]

... [illegible] الی ... [illegible]

... [illegible] ۱۳۵ ... [illegible] ماه رجب ... [illegible]

توریت ... ۱۳۱۰ شمسی

Dr.Saleh Ebrahimi

جری البیع والنذر والاجارة ... ونذر مائتی تومان من المشتری ... الداعی

الشاهد علی ما فی المکتوب بایزید الحسینی الاقل

الحاضر فی مجلس البیع والنذر والاجارة الاقل محمود الکاشانی

اقر البایع الناذر بما فی المکتوب لدی الحقیر عبدالملک ابن عبدالله ...

الناذر البایع الموجر

عالیجاه جلادت همراه عبدالله بیک خلف الصدق مرحوم رستم بیک بابا ...

المنذور به المبیع الموجر

تمامی سه دانگ از جمیع شش دانگ ملک قریهٔ لکلین من محال لاهیجان مشتمل بر اراضی آبی و دیمی و عیون و انهار و مراتع و علفزار و تلال و جبال و اشجار و احجار و صحاری و کوهسار و قنوات و میاه ... و مشارب و مسارح و مرابض و عمارات و بیوتات و کل ما یطلق علیه اسم الملکیة

مشرقاً رود لکلین غرباً چوب ملا اسحق قبلتاً رودخانهٔ لکلین است

المنذور له المشتری المستاجر

عمدة التجار ... شاه کاباز (؟) خلف الصدق مرحوم حمزه ...

العوض والثمن والاجارة

مبلغ هفتاد و پنج تومان رایج دیوان که عبارت از هفتصد و پنجاه قران سکهٔ مبارکهٔ جدید الضرب محمد شاهی ... تمام ... عقد ... و تسلیم بایع ...

صیغهٔ مناذرهٔ شرعیه و عقد مبایعه و مواجرهٔ ملیه اسلامیه ...

و تلیها

در ظهور پیوست که اولاً ناذر مشارالیه ... تمامی ... ملک مبیعه با منافع ابدیهٔ آن بلاعوض از ... ثانیاً بایع سابق الذکر جمیع مبیعه را به بیع صحیح شرعی به مبلغ معلوم القدر فوق به مشتری مشارالیه ... و صورت ایجاب و قبول ... ثمن ... از ... است با جمیع ... ارکان و شروط ... ثالثاً موجر مشارالیه ملک ... به مدت نود و نه سال شمسی ... به اجاره داد و صورت ایجاب و قبول ... رابعاً ناذر مشارالیه ... خامساً مشتری مشارالیه ... با منتهای رضا و رغبت خالی از ... مبلغ ... تومان بلاعوض ... و اقرار و اعتراف نمود ... و اضطرار ... هرگاه ... تمامی ملک ... ابداً ... و اولاد ... اقرار ... بایع ... از طرف ... و اولاد ... ملک ... فی ... ۱۲۶۳

Dr.Saleh Ebrahimi

خێڵی زرزا

خێڵی زەرزا ئەم تایفەنەن: تایفەی ئیبراهیم‌خانی، تایفەی سەییدە بەگە، تایفەی حوسێن بەگی، تایفەی فەتحعەلیخانی، تایفەی عەبدوللاخانی، تایفەی غەفورخانی و تایفەی ئەمیرخانی.

تایفە ئیبراهیم‌خانی ٢ تیرەیی بەناوی **زەرزاو رەشیدی** لێ پەیدا بووە. تایفەی عەبدوللاخانی ٣ تیرەی زەرزادۆست، موسازەرزاوئە شجەعی هەیە. تیرەی ئەشجەعیش ٣ تیرەی، راد، هەمزەزەرزا و تیرەی ئەشجەعی هەیە. تایفەی غەفورخانی تیرەیەکی بە ناوی مەجیدی هەیە.

تایفەی ئەمیرخانی تیرەیەکی بە ناوی عەزیزخانی هەیە.

تایفە فەتحعەلیخانی ٣ تیرەی مهدی‌زادە، ئەمیری و زەرزا حوسێن زادەی هەیە. تایفەی سەییدە بەگی ٢ تیرە دەستی و بوداغی هەیە (کتێبی ساختارِ سازمانِ ئیلاتِ نازبەیجانِ غەربی ئیبراهیم ئیکەندەری نیا پەرەی ٤١٨ تا ٤١٦ چاپی زستانی ١٣٦٦ تاران). ـ هۆزی زەرزا تا رادەی ٢٨٤ بنە ماڵە، لەگوندەکانی: [سینگان، حەق، بێمزورتە، میراوا، پوشاوا، ئەمیراوا، نەرزیوە، نەلیوان، شاوانە، عەلیاوا و فەرەجاوا بڵاون بونەتەوە. خێڵی‌زەرزا، ٣ تایفەن، کەئەم ٣ تایفە: (ئیبراهیمخانی، فەتحعەلیخانی و عەبدوللاخانی) یەکە بە تایفە ئەسلی ناسراون و سەروک عەشیرەتیش تایبەت بە تایفەی عەبدوللاخانی بووە. بەرلە ساڵانی ١٩٨١ ز ـ کۆچەری و گەرمێن و کوێستان کردن، لە نێو هۆزی زەرزادا هێمان ەەرمابولە سەرەتای مانگی گولاندا بۆ ٣ تا ٤ مانگ، دەچوونە کوێستانە خوش لەوەڕو بژوێنەکان، بە تایبەت شیوودوڵی رەسوڵ با پیران، کێلەشین، درو، تاڵەجار، هاوار کروس و... بۆ ئاژاڵ لەو راندن و پەز بەخێو کردن، بەڵام دوای شورشی گەلانی ئێران، لە بەر شەڕ و شوڕو ئەمین نەبونی ناوچەکە، ئیترکوچ و کوچباری مەیسەر نەبووە، ئێستا لەم سەردەمەی‌دا (٢٠٠٨ ز) سەروکایەتی هوز بە ئەستوی سلێمان خانی زەرزایەو سەروکی تایفەیش بە مجوڕەیە: ١ ـ تایفەی برایم‌خانی: سمایل‌خانی زەرزا ـ ٢ تایفەی

Dr.Saleh Ebrahimi

عەبدوللاّخانی: سلێمان‌خانی زەرزا ـ ۳ ـ تایفەی سەیدە بەگی: کاک رەشید نەرزیوە ـ ۴ ـ تایفە حوسین بەگی: خوسرەو ئیسکەندەری ـ ۵ ـ تایفەی غەفورخانی: مەجید مەجیدی ـ ۶ ـ تایفە فەتحعەلیخانی: ئەمیرخان زەرزای حوسێن‌زادە ـ ۷ ـ تاطفەی ئەمیرخانی:

هۆزی پیران ئەم تایفانەی هەیە (: ئەمین عەشایری، تایفەی قەرەنی ئەحمەدی، تایفەی موریک و تایفەی سادات).

هۆزی مامەش دارای ئەم تایفانەن (: **تایفەی قادری،** تایفەی **خەل ئاغایی،** تایفەی ئەمیر عەشایری، تایفەی سلێمانی، تایفەی گولاّویاغا، تایفەی بابەزیدی، تایفەی پاشایی و تایفەی ئەحمەدی).

تایفەی قادری ئەم تیرانەی هەیە (: ئاهەنی، محەمەدی و ئیفتخاری). **تایفەی خەل** ئاغایی ئەم تیرّانەی لێی‌جیا بوّتەوە: (مامەش، مامەندی، ئەمینی، عەبدی و رەسولی).

تایفەی پاشایی ئەم تیرانەی هەن (: هەمزەزادە، خەلیلی، ئاغایی و فەقیّپور).

هوّزی مەنگوری نەڵێن ئەمانەن: (وجاخی،کاسلیمانی جەنگی و مەلا خەلیلی).

هۆزی زەرزا، ئەم تایفانەی هەن: (برایمخانی، حوسێن بەگی، عەبدوللاّخانی، غەفورخانی، ئەمیرخانی، فەتحعەلیخانی و تایفەی سەیدە بەگی).

تایفەی ئیراهیمخانی ئەم تیرانەی هەیە (: **زەرزا و رشیدی.** تایفەی حوسین بەگیش ئەمانەن: تیرّەی ئیسکەندەری و صادقی. تایفەی عەبدوللاّخانیش ئەمانەن: زەرزا دوّست، موسازەرزاو ئەشجەعی و تیرەی ئەشجەعی ئەمانەن: هەمزەزەرزا، رادوئەشجەعی تایفەی غەفورخانی: (مەجیدی و تایفەی ئەمیرخانی: عەزیزخانی).

تایفەی فەتحعەلیخانی: (تیرەی مەهدی‌زادە، ئەمیری و زەرزاخوسین‌زادە). تایفەی سەیدە بەگی ئەمانەن (: تیرەی دەستی و بوداغی). سەرچاوە: ساختارِ و سازمانی خیلاّتِ و شێوەی ژیانی عەشایری ئازربایجان، ئیبراهیم ئیسکەندەری نیا، پەرەی ۴۱۸ تا ۴۱۱ بلاوکی ئەنزەلی ورمی چاپی ۱۳۶۶.

Dr.Saleh Ebrahimi

رەشیدی زەرزا و شیعرەکانی لە بابەت چەڵتوک و...

چەلتووک

من برینجی گردەی رووتم	نانم، رسقم، ژینم، قووتم
شەرمە لە گەل «گوخل» بەتا	زەجرم دەدا پەیتا پەیتا
نازانی چونم داچینی	چون لە «باستر غەم» دەر بینی
بە خومەوە نەدی خوشی	بی «پاستاو» و بی «تالخوشی»
لیم نیشتووە زور توز و گەرد	قەوزەم بووە بە تاشە بەرد
لیم هالاوە جلە وەک زنخ	دایکوتاوە لە دەورەم پنج
منیش زەویم سندە پیدا	شەی ئاوم کیشا بەویدا
«پیتاوە» نەبوو لیم بگری ریز	لیم تیکچوو پایەو «مارەگویز»
شیلەگەم هەموو خرا بوون	تیرەم لی هەلا هەلا بوون
لە «چەنبەر» و لە «خوونەدان»	لە وەختی «کولنەمەو» و «تەپان»
بەرەنگاری توز و خول بووم	یەکجارکە نەفت و کلول بووم
بە قەولی «گوخلانە» دانی	گەیمە قەرەنیمەی دوانی
ئەوەی بوو بە پاشەکەوت	وە بەر «هینگی» دینگی کەوت
هێندیک هەرمان وەکوو بەری	هیندیک لە تویخ هاتنە دەری
من و دنیای تەنگ و تاریک	مەکوی دینگی وەها باریک
ویستی هارینی من بوو بەس	تا رزگار نەبم لە قەفەس
بێنیّ و بمبا لە دینگیدا	نرکەم بڕی لە سینگیدا
بەڵام نەک هەر دزێو نەبووم	چی واکەمتر لە زیو نەبووم
ئەو جار لیم کەوتە تەلەکە	خەمی لیکردم کەلەکە
کە چی پیم گوت: بەسە زوڵم	زەفەر تابەی بەکاکڵم
زوڵم بەری تەنکە تەسکە	وەرە توّ بی و خودا بەسکە
دلت بە «پاکانەم» پاکە	بەند و جوگەلەم بو چاکە
بیّ سوودە ئەم گزە و تووکە	گردە ناگوری چەڵتورکە

Dr.Saleh Ebrahimi

ئادار

له ئاخر و ئوخری سەرماوە زیدا   کە زستان کاروانی کەوتە ریدا
تەقی ساماڵ، نەماجی بەر بەروچکە   چەو و چیوان لە سەریان نابوو کوچکە
کریوە و گیژەڵووکە هاتنە کایە   نەبنچی کاخ و کوخان ما نە پایە
نە نەزمایی دەیانروانی لە بەرزی   نە بەرزایی دەیاندی لووتی عەرزی
نە جوانی قەڵپەزەی ئاوی لە کیوی   نە رەوتی کیو بە کیوی ئاسکە کیوی
کەژ و کیو و چیا گشت ناتەیار بوون   پەچەی لیوی رەوەز گشت نادیار بوون
کە زستانی سەخت خوی سەر بەرزدی   جیهانی قودرەتی خوّی بیّ مەرزدی
بە بای گوت زولفی سونبول دەر بکیشە   وە دووی خوی دەلە سەر رووی رابکیشە
بە بەند و بەستەلەك بەستینی رەق کە   دلی بەردی لە دوندی کیوی شەق کە
مەهیلە کەس لە ماڵی خوی هەدا دا   هەموو سەرمایەکان بادەبە بادا
لە پر دەنگیك بە دەم ویزەی شەماڵی   کەماڵی بوو، کەماڵی بو دەماڵی
کە لایەکی لە خەم رستوو بە «خەم با»   لە رەی بوو هەر بە دەم جوولانەوەی با
کوتی بیژە بە با بەس کەپ بە بادا   لە هات و هووت و هات و چو هەدا دا
بە زوقمیشت بلیّ تاوی بوەستی   هەتاکوو دی بوەستی رابوەستی
لە ئاداری هەزار هیندەش بباری   بە زور خو ناگری تافینکی ئیواری
مەلەی هەواران دژی زەردەی هەتاوی   ئەوەندە، تاکوو روژ هەڵدیّ هەتاوی
کە زەردووی گرت بە دەم زەردە خەنەی روژ   بە هەلمی خوی لە روومی دەترازی بەرکوژ
بەوەی پیك نایە ئەمرویە دەمی تو   بە دەردی خوت دەزانی ئەو دەمی خو
کە خورسکیم سەری هەلدا دە پشکووم   دەبینی نەخشی نەخشینی دەم و رووم
دەبینی نەخشی جوان و رەنگی ئەلوان   پەرستاریم لە بو سەر خوش و دەلوان
ئەوەی خشل و جلی جوان بی دەپوشم   لە بوّ دلخوّشی گشت وزیروح دەکوشم
بەهاران خوشە کیو و دەشت و زەنویر   «حیکایەت خوانی مەولانایە بلویر»

Dr.Saleh Ebrahimi

کوردستان

دیارە لە هەرشوێنێ کورد زمان هەبێ ئەوێ کوردستانە، هەروەکو ئەم شوینانە: ماکۆ (مادکۆ یا مادکێو، کێف)، سەڵماس (زاروەند) خۆ (خوێی)، ورمێ، مەهاباد، بۆکان، شاهێندژ (ئەوکان)، پیرانشار، شنۆ، لاجان، سەردەست (زەردەشت)، ناوچە کوردنشینەکانی خۆراسان، کوردانی ناوچەی رەشت: (کەجور، حەسەن کێف، کوردی چاڵ، عەمارلو، رودبار)، ناوچە کوردنشینەکانی، قەزوێن، کوردانی جاوانی دەماوەند، وەرامین، کوردی تاران کەزیاتر لە ملیۆنێک و هەشت سەد هەزار کەسن، کوردی، کە رەج و قەڵای حەسەن‌خان، کوردی هەشت گرد، لورستان، چوارمحاڵی بەختیاری و بویر ئەحمەدی و مەمەسەنی، بەشاکورد، لە سەرلێوارەی خلیج، خلیجی ئیرانیان و تونگەی هورموز (شەرەفنامە). ئەمین زەکی رەخنەی لەدایرەتولمەعاریفی ئیسلامی گرتووە، کە، **لورستان و وان و ئەرزە رۆمی لەبیر چووە و خۆ ئەولیا چەلەبی کە لە ١٠٦٥ مانگی بە کوردستاندا سوڕاوەتەوە. لە (وان) ـ ەوە تا بەصرەی عیراقی بە کوردستان، داناوە،** لورو لەک و کرماشانی وئیلامی کە خویان بەکورد، دەزانن کوردن، دابەش کردنی کورد، لە سەدەی بیستەمدا لە نێو روسیە، تورکیە، ئیران، عیراق و سوریە، نابێتە هۆکە کورد زمانان، خویان بەروس یا تورک یا عەرەب یا فارس، دوژمنانی کورد و کورد، کوژو فاشیست بزانن، کورد، کوردە و **کوردایەتیش دەکا، جاباد وژمنیش هەر بقیرینێ.**

ئیران کە ئەو هەمووە جیفرگ لە خوێ دەدا، لە مەحمودی سەبوکتەگین تا تەیمورەشەلە و کوڕانی تەیمور و تورکەرەشە (ئاققوەینلو ـ قەرەقوەنیلو، سەلجوقی و قاجار) کە حوکومەتیان بەسەر ئیراندا کردوە، هیچیان ئاریایی یا ئیرانی نەبون، صەفەوی کە ئیرانی شانازی پێوە، دەکا کورد بون (شێخ صەفی‌وتەبارەش، ئەحمەدکیسرەوی پەرەی ۴۸ چاپی ۲۵۳۵ شاهەنشاهی و ۱۳۵۵ هەتاوی و خێوی صەفوەت صەفا دەنوسێ: شێخ صەفیەدین ئیسحاق ئەردەوێلی کوردی سەنجاری «ژەنگاری»یە. یانی باوک و باپیری شیخ صەفی شاهانی صەفەوی لەکوردانی نسجاری کوردستانن و شافیعی

Dr.Saleh Ebrahimi

مەزهەب بووە. مەزاوی پەرەی ۴۹ و کتێبی تەسەوف و تەشەیوع پەرەی ۳۷۴، ئیبنی بەزاز نوسخەی خەتی کتێبخانەی مەلیک ژمارەی ۳۸۹۴ و کتێبی دین و مەزهەب لە زەمانی صەفەویدا پەرەی ۴۱. حەمدوللاّ موستەوفی نوسیویەتی: ئەردەوێل لە ئیقلیمی چوارە مدایە و زۆر بەی خەڵکەکەی شافیعی مەزهەبن، صەفوەتو تاریخ و حەرەکەتی تاریخی کورد، بۆ خۆراسان پەرە ۳۵ ج ۱، چاپی ۱۳۶۴ هەتاوی کەلیموللاّ تەوەحودی. دوکتور محەمەد موعین نوسیەیەتی صەفەوی مەنسوب بە صەفیەدین ئەردەوێلی زنجیرە یەک، کە لە ئێران لە ۹۰۷ مانگی و ۱۵۰۲ زاینی تا ۱۱۴۸ و ۱۷۳٦ زاینی سەڵەتەنەتیان کردوە و سەڵتەنەتی صەفەوی لە چەند بارە وەگرینگە، یەکیان وەحدەتی میللی ئێرانیان و رەسمی بوونی مەزهەبی تەشەیوع و تەرەقی هونەر و سەنعەتە، دامەزرێنەری سەڵتەنەتی صەفەوی‌شا ئیسماعیلە کەتوانی ئەساسی وەحدەتی میللی لە سەربنچینەی پتەوی مەزهەب، دا بمەزرێنێ، فەرهەنگی موعین ج ۵ ئەعلام چاپی ۵ ساڵ ۱۳٦۲ ـ دوکتور موعین خۆی باشی زانیوە کە تەنیا بە زۆر خەڵکیان بێ دەنگ کردوە، دەنا ئەوە هەمیشە بوّتە هۆی دوبەرەکی و چەن بەرەکی لە ئێراندا و **کلاّوی سوری دوازدە تورکی** لە سەرناون، جێی‌داخە زانایێ وەک موعین چاوی لەکورد بونی صەفەوی و زەرەرو زیانێ کە لە بیرومێشکی خەڵکیان داوە، نوساندوە کەچی صەفەوی بە درۆ خۆیان کردوّتە عەرەب، قەبوڵیان کردوە، هەرچەند بە بروای من (شەپوڵ) صەفەوی یا صەفەویان کە کوردبون ئەگەر چاک بون، هی کوردە و ئەگەر بە دفەڕ و خراپیش بو بن هەر هی کوردە، **هەر چەند ئەوانە، نەکورد بون و نە ئێرانی، بەڵکو، زاڵم و خوێین و بە دبین بون**. هەر جوّر بێ، کەریمخانی زەند و نادرشای هەو شاریش کوردە، رەزاخان پەهلەوی ئالاشتەری هەروەکو کتێبی لە ئەلە شتەرەوە تا ئالاشتەر نوسیویەتی رەزاخان خەڵکی پەهلەوان ـ ی سەر بە ئەلەشتەرە و لەک و لەک زمانن و لەپالەوان یا پەهلەوان پەهلەوی قوّزتوّتەوە و لەک و لەکزادەیە، لە روسیە، قەفقاز لە ئازربایجان، گورجستان، قرقیزستان، کورد، هەنو لە ئەرمەنستاندا زیاتر لە هەشت‌سەدکەس کورد، هەن، دیارە لە ناوچەی جەوانشیر کە لّباجار Kabajar، قوبادلی، قورن و قەرەباغ، لاچین

Dr.Saleh Ebrahimi

شاروڵکەکانی ئەویّ و ئاخکەندو... کورد هەبون و هەن. تەنات بە ناوەندی **لاچین** لە و شوێنانە لە سەردەمی ئەستالیندا **حوکومەتی کوردی هـەبووە و ئـەستالین** تێکـیداوە و کوردەکانی بە زۆر ناردوتە سیبری و... بەو ناوەکە کورد، زیرەک و بویر و شەڕوانی چاکن، بالەگەڵ کچانی روسیە بزەوجن و کوڕی ئازایان لیان بیێ، لە سەرەتای شۆڕشی گەلانی ئێران رۆژنامەی جمهوری ئیسلامی نوسیبوی گۆرباچۆف لە کوردانی ئاوارەی روسە.

لە باکوری کـوردستان زیـاتر لە **٢٥** مـیلیون کـورد، دەژیـن بۆ نـمونە، دیـمیرێل سەرکۆماری پێشوی تورکیەوتی: لە ئەستەمبوڵ زیاتر لە **٥** میلیون کورد، هەن، ئەگەر ئاپۆ کوردستان سەر بەخۆ بکا، بۆ تورک فاجیعەیە، ئێتردیمریل شوعوری ئەوەی نەبو، بلێ برای تورک وەرن با **مرۆیانە لەگەڵ کورد بژین و دەس لە نە سلی کوژی کورد**، هەڵبگرین، بالەوە زیاتر کورد، لە سەر ماڵمولکی خۆی ئاوارە و ماڵ وێران نەکەین با بـەئاشتی و دۆستی پێکەوە بژین، کورد، چی دەویّ ئاشتی و ئارامی و ئاسایش. کـورد لەبـن دەس تورکی تورکیە لە (قارس) ەوە، لە نێزیک ماکۆ (مادکۆ)، ئەرزەرۆم، بایەزید، مەرعەش، ئالشگرد، ئۆرفا، درسیم، زازا، رەها، هەکاری، سیواس، دیار بەکر (ئامێد)، ماردین، لە بەشی ئاناتولی، لە بەشی چەمی قزل ئیرماق، دەوروبەری ئەنکارا، قـونیە، ئـەزرەنجان، Arzanjan و مەلاتیا Malatya هەن، هەرواکورد، لە **باشوری کوردستان** لە نێوان دوچەمی زیێ، زەیی گەورە و زەیێ بچوک، هەن لە ناوچەی زاخۆ. دهۆک، سۆران، کـەلادزە، هەولێر، شارەزور، سلێمانی و هەڵەبجە (هەڵەبجەی سـوتاو هێـروشیمای کـوردستان) و دەربەندیخان، کەرکورک، مەوسل و شـەنگار و لالەش، مـوسل خـاک و نـیشتمان و وارگەی نەتەوەی کوردە، موسل (ئەو شارەیەکە شێـخ عـوبەیدیلای نـەهری دەویست بیکاتە پێتەختی کوردستانی ئازاد)، مەندەلی، بەدرە و خانەقین خاکی پاکی کوردانە، کە زیاتر لە ٦ میلیونن. **لەکوردستانی بن دەس حوکومەتی بەعسی سوریە** زیاتر لە ٢ میلیون کوردهەن، دیارەکوردستان بەگشتی لە نێو چیاوچڕ و کێوی بەرزو تەرزدایەو دەشتایی پرپیت و بە رەکەتی فرەی هەیە و تەپەوتە پولکەی نزم و کەم بەرزیشی زۆرە، بەرزی

Dr.Saleh Ebrahimi

دوندی کێوه بەرزەکان دەگاتە (۴۰۰۰) میترو لە زومرەی زنجیرە چیای زاگروس (زەگروتی: ناوه بویەکێ Zagroti) لە شارە کۆنەکانی ماد و تاروس دێنە ژمار، کێتە بەرزە ناودارەکانی کوردستان، چل‌چاوە، دالاّ یا (دالاّن) پەڕ، قەندیل، تیلەکۆ و ئاراراتن. لەبەر ئەوەی حوکومەتەکانی تورک و عەرەب و ئەو حوکومەتانەی والە ئێراندا دەسەلاّتیان بەدەس بووە دژو دوژمنی نەتەوەی کورد، بون و کوردیان لە نێو خۆیاندا بەش بەش کردوە، نەیان هێشتووەکورد، بیرلە خۆی بکاتەوە داگیرکەرانیش، سەرەرای نسل کوژی کورد، کوردستا نیشیان وێران کردوە و خەڵکیان لە سەرماڵ و موڵکی خۆیان بە زۆر دەرکردوەو خوێنی کوردیان خواردوەو نەیان هیشتووە کوردستان ئاوەدان بێ، دژ و دوژمنی کورد، هەر بەوەش نەوە ستاون بەڵکو، بە خەیاڵ ویستویانە، نەیەڵن زمان و فەرهەنگی کورد، یەک بگرێ، بەلاّم دەبێ بزانین کوردی کرمانجی باکوری و کوردی کرمانجی باشوری لەباری واژەوە؛ فرەلێک نیزیکن و جیاوازی ئەو تۆ نابیندرێ، هەرچەندە لە باری دەستوری کەمێ جیاوازی هەیە، بۆ نمونە لە کرمانجی باکوریدا. ـ دەڵێن: هاتەکوشتن لە باتی کوژراو دێتەکوشتن، لە باتی: دەکوژرێ. بەلاّم، کۆمەل یا جواک واژەی زمانی کوردین، فرەبونی واژەش خۆی بە رەکەتە بۆزمانی کوردی، **زمانی کوردی لە زمانی مادو مانتا یەوکونترینی زمانی نێو دوروان (بەینە نەهرین) ە ـ زمانی کوردی زمانێکی زیندوە چون واژەی لێ سازدەبێ و موشتەقاتی هەیە، هەر زمانێکیش موشتەقاتی هەبێ نیشانەی زیندوبونە لە باری عیلمیەوە** (بڕوانە فەرید وەجدی: میسری دایرەتولمەعاریف پیتی زمان) دیارە فرەبونی واژەو زاراوە خۆی بەرەکەتە بۆ زمانی ئەدەبی و رەسمی، زمانی کوردی، مینورسکی دەڵێ: **تۆلە ناوچەی موزۆپۆتامیا لە کورد، قەدیمیتر نابینی.** مەلیک شوعەرای بەهار لە سەبکـ ناسیدا دەڵێ: «ماد یەکەمین کەسانێ» بون خەتیان لە ئێرانی کۆندا، **بە دێهیناوە، هەخامەنشیان بەردە نوسراوەکانی خۆیان بەخەتی ماد ـ ی نوسیوەتەوەو** و لەراستیدا **پارس خەتی بزماری خویان لە خەتی ماد،** وەرگرتووە، لە ساڵی ۱۳۳۷ کە قات و قڕی لە ئازربایجان روی دابو و ئازرەیە تورک زمانەکان رویان کردە کوردستان و خەڵکی کوردیش فرە مرویانە نانیان دەدانێ و

Dr.Saleh Ebrahimi

کۆمەگیان دە کردن، من: (شەپۆل) کە لە فێرگەی مەلا عەلی رەببانی لەدێ بوغدە کەندی لای شاری بوکان و سەقزی کوردستان دەمخوێند لەگەڵ فەقێکان بۆسەیران چوینە کێوی باڵوقایەلە ئەشکەوتی ئەوکێوە بەقەد تاشە باردەکانی **یەوە، خەتی مێخی یا بزماری هەبوو،** ئێمە زۆرەمان پێ سەر بوکە ئەم وێنە بزمارانەچلۆن هەر والەم بەردانە نەخشیان بە ستووە و هەروا ماون و لەنێو نەبراون.

دارمیستێتەر، ئێران ناسی ناودار بڕوای وایە کە زمانی ئاوێستای زەردەشت پێغەمبەر **زمانی کوردی مادی یە** و لە دەورەی (ماد)ە وە، لە دەجلە و فراتەوە تا خلیج، خلیجی ئێرانیان برەوی هەبووەو لە پاشان خۆی کێشا، ئیسفەهان و نەهاوەند، لورد کێرزون ئینگلیسی، پولاکی ئالمانی، ئاکویف، نیکتین (عەلیرەزا شیخ عەتار، کوردەکان و قودرەتی ناوچەی ئەولای ناوچەیی، چاپی ۱۳۸۲ هەتاوی پەرەی ۴۱ تا ۳۲)، مینورسکی **زمانی کوردی بەزمانێ سەر بەخۆ لە زمانی فارسی دەزانن،** بەڵام من خۆم لام وایە، ئەگەر واژە رەسنەکانی کوردی لە زمانی فارسی جیا بکەیتەوە، بۆ زمانی فارسی چەن واژە زیاتر نامێنێ ئەویش زیاتر بە سازدان سازدراوە و باقی زمانی فارسی عەرەبی و تورکی و موغولی‌یە، بۆ نمونە فارس فرە لە بینایی کەڵک وەردەگرێ، کەچی ریشەی لە فارسی دانیە، بەڵام ریشەکەی لە کوردیدا هەیە، کورد، دەڵێ: بین، بینین، بینراوە، دەبینێ و...

ئەشکانی جێی‌خۆی بە ساسانیان داوە و ئەردەشێری بابەکان سەڵتەنەتی بە دەس گرتووە، ناوی، کورد، ماد، مادی، مادی کورد، فرە و فراوان هەبووە، بەڵگەی - ۱ - نەبەردی ئەردەشێری بابەکان (ئەرتەخشێر) کە لەلای ماهی دەشتی کرماشان چوّتە سەر: **(فرنفت) کوردانشای ماد** و شەری پێ فروشتووە ۲ - بەڵگەی ۲ ئەوەیە کەنێوی دایکی ئەردەشێری ساسانی «دینگ Dinag یا رام بە هەشت کچی گۆچێهر - ە - Gaochitta کە تەبەری بە جوزهێر ناوی بردوە، پاشای بازرنگی کە لە زنجیرە پاشاکانی ناوچەی پارس بووە، لە (دژسپی: بەیزای پارس) نشتەجێی بووە. کە کوری ئەسیر بەئەلبادرنجین و تەبەری بە ئەلبازرنجین و مەسعودی لە تەنبیهو ئیشرافدا بە ئەلبارنجان و کوری بە لخی بە

Dr.Saleh Ebrahimi

روم ئەلبازنجان ناویان بردوە کە گشتیان لایان وایە لە کوردانی ناوچەی پارسن ٥دیارە **روم یازوّم** بەواتای رە شماڵ و جیغ و چادری هەوارنشینانە، کە هەرکوّمەڵە جیغ و چادر و رەشماڵێک بە زوّم ناو براوە (شەپوّل). ـ بەلگەی ٣ ـ هوّزی شوانکارە لە ناوچەی پارس کە شانازی‌یان بەوە کردوە کە لە زاروّکی ئەردەشێری بابەکانن (مەجمەعی ئەنساب محەمەد شوانکارە کە لە ٧٣٣ مانگی نوسیویەتی، نەسەبی ملوکی شوانکارە بە بڕوای گشت مێژوزانان و زانایانی نەسەب ناس موحەقەق و ئاشکرایە، کە **شوانکارەی کورد لە زاروّی ئەردەشێری کورد ـ ی ساسانین**. بە ورد بونەوە لەو بەلگانە؛ قسەی ئەردەوان کە بەنامە؛ بە ئەردەشێری و تووە: «ئەی کوردی کوڕی کوردی مادی کە لە نێو چیغ و چادرو رەشماڵی کورد؛ پەروەر دەکراوی، چلوّنە لە بەرەی خوّت زیاتر پێت راکێشاوە و تاجی شاهێت لە سەر ناوە و لە سەر تەختی بەخت دانیشتوی، ئەویش لەوە لاّمدا پیێ و تووە: توّی ئەردەوانی ئەشکانی کە بن دەسی ئیسکەندەرو روّمیانت قەبوّلە، لەگەل ئەو پارتی‌یانەی وەک توّ، روّم زەدوئافەت زەدەی بێگانە و داگیرکەرن و سەرتان بوّ داگیردانەواندوە، **دەمەوێ بتان هێنم و بیان هێنمە سەرریگای نیشتمان ویستی و نیشتمان لە** بێگانەو داگیرکەرونامۆ خواز پاک بکەوە و دەس بکەین بە ئاوەدانی و رازاندنە وەی وڵات، بە وردەبونەوە لەوەی کە «باوەک»: بابەک و ساسان، باوک و با پیرەی ئەردەشێر لە چینی بەگ و موغ بامەگۆیە و ناوی ویسپوهیرگان: هێربود: نیگاوان و پارێزەر ـ ی ئاگردان و ئەهلی بیوتات لە ئاگردان یا مەعبەدی ئاناهیتای ئیستەخر، بەکاری کاهینی و روّحانی گەری مەشغول بووە، هەروەکو (هێریدوّتی مێژوزانی یوّنانی) رایگەیاندوە کە پاپەک و ساسان وموغ یا ماگویی یەکان لە شەش تایفەی ماد بون و نیسبەتی کورد بونی ئەردەشێر هەر بەو سەنەدە سابت بووە و ئەردەشێر بەو پێشینە موبارەکەوە، بڕوای وا بووە کە فەرەی ئێزەدی هەیە و هەرئەو فەرە یارمەتی داوە کە بوّتە شاوئیسکەندەرو ئیسکەندەریانی لە و لاّت وەدەر ناوە و کوردی: ئەشکانیان و پارتی، سەر بەداگیرکەرا نیشی رام کردون و کارێ وای کردوە کە خەڵک بە تێکرا پشتیوانی لە ئەردەشێری بابەکانی کوردی ساسانی بکەن، کە سەڵتەنەتی ساسان و ساسانیانی، دامەزراندوە

Dr.Saleh Ebrahimi

(کارنامەی ئەردەشێر بابەکان، بەشی ۵ دوکتور بەهرام فرەوەشی بلاوکی زانینگەی تاران پەرەی ۵۱ ژمارەی ۱۴۹۹ چاپی ۱۳۵۴ هەتاوی، کریس تنسێن، ئێران لە زەمانی ساسانیان و کوردانی گۆران و مەسئەلەی کورد لە تورکیە، گ. ب. ئاکۆپف (هاکوپیان). م. ا. حەساروف چاپی ۱۳۷۶ هەتاوی پەرەی ۱۹ تا ۱۷ نوسیویانە: جاهەر لە بەر ئەوە کە ئەردەشێر بروای وابوو کە فەری ئێزەدی هەیە، دەستوری‌داکە دینی زەردەشت پێغەمبەر بکەنە دینی رەسمی ولات، سەیرو سەرنج راکێشە دەلێن: زەردەشت لەلای ورمێ بەدەس کوردەکانی ناوچەی‌وان کە بەدیۆ ناو براون توشی کەندوکۆسب بووە و ناچار بەسواری لوکەزەرد ـ ەکەی؛ هاتۆتە ناوچەی سەردەشتی ئێستا، کە (زەردەشت) ەـ کە (ز) بۆتەسین، کە لەو نێزیکانە، کێو؛ هەن بەناوی گەورکان و لەوکێوە وە، ئاوێ هەل دەقوڵێ و دەبێتە چەم و روبار کە بەو ئاوە دەلێن: (تیەتی یا هییەتی) لەم دیو، شرێن و دێێ هەیەپیێ دەلین: هورموزو لە بەشی کوردستانی ئەودیو، لەولای‌تر ئاوایی و دێێ هەیە پێی دەلێن: هورمن، ئەوانەگشتی نیشانن کە زەردەشت لەو ناوە بووە، لە راستیدا سنوری کوردستان بە مجۆرە: دیاری کراوە: سنوری رۆژاوای کوردستان لە حەوزەی قوولایی و نێرینەی ئاوی دەریای ئیسکەندەرون و چیاوکێوی توروس تانێرینە و قوولای دەریای ئاوی رەش و سنوری باکوری کوردستان لە دەریای رەش و ئەردەهان تائاوی ئاراس: «ئەرەز» و سنوری باشوری کوردستان لە خوزستان و ئەهوازەوەیە تائاخری چەمی فورات: (فرەهات) و کێوی حەمرەین و کێوی سنجارورێی نەسبەین و ئاستی چەمی جەیحان خۆدەگە پێنێتە دەریای‌سپی ولە نێزیک ئاراس‌دا، دەچێتە سەر دەریا، هەروا دەروا بەکەناری یمورتالک و لە باشوری ئیسلاحیەوە، بەلای کیلیس ناوچەی جرابلوس دا، دەروا و لەگەل ئاوی فورات (فرەهات) بە یەک دەگەن. لە باشوری موسل نێزیکی کوێر لە خالی بە یەک گەیشتن ـ ی زێی گەورەو دیجلە (تێکەل هات یا تیکلات)، دەگاتە دیجلە و کێڤی حەمرین و سیروان و شەهرەبان (شەهەربانو) و دەگاتە دیزفول و بەندەری ئیلام و بە خوراوای بەندەر بوشەهر، بەشاکورد و بەداوێنەی زنجیرەی زەردەکێف و خورەماوا، بروجردو... دیارەکورد، لە دەشتایی خیمانە، ئەنکەرە، ئەدەنە، مەجید ئوزی

Dr.Saleh Ebrahimi

ئاماسیەو حەوزەی لای قیرشارو مەجیدیە و دەشتایی زومورەدین، کورد هەن، هەروا لە حەڵەب حەبەشەین، تەغر، حەسەک تەعز، قامیشلی...، لەیـەمەن، لوبـنان، ئۆردون و... کورد، هەن، (مایسای خورینسکی) باوکی مێژوی **ئەرمەنی لای وایە کورد و ماد یەکن،** کوردی ئیستا ماد ـ ی قەدیمە، تیگران پاشای ئەرمەنی لە هاتنە سەرکاری کورش و لادانی ئاستیاگ (ئەشنوویگو ـ یا ئەژدەهاک لە ئوستورەی شانامەدا) کە لەبان تەختی پاشایی ماد، دانیشت، کورش بە ناچار لەگەڵ ماد بووە هاوکارو هاو پەیمان، جادوای زاڵبونی کورش بەسەر ئاستیاگدا، **تیگران خوشکی خۆی کەژنی ئاستیاگی ماد بووە بردویەتەوە ماڵە خۆی لای** خۆیوژنی دوەمی ئاستیاگی ماد بە ناوی (ئانوش) لەگەڵ دەها هەزار لەیـە خسیرانی ماد، بەرێ دەکرێن بۆ دولای چۆمی ئەرەس (ئاراز) و لە لای ڕۆژ هەڵات لە ناوچەی چیای ئارارات تا نەخجەوان و جـولفا و ئـەردوباد، دایـان دەنێـن **یـانی ئـەو کوردانەی لە سەدەی ٧** تا سەدەی ٣ بەر لەزایین لەکەنارەکانی دەریای رەشا بون بروانە ماسای خورینسکی کتێبی یەکەم /کژی ٣٠). یونانیانی قەدیم بەشەکانی باکوری غەربی ئێرانیان بەمێدیا media ناو بردوە.

□ گوندی ئەجدانکان (: قەڵاتە:کەڵاتە جنە ـ ی سەر بە موسڵو نێـزیک هـەولێر) لەدەروازەی شاری دوین کە مایسای خورینسکی، ئیشارەی پێی دەکا، ئەوگوندە جێی لەدایکبونی باوکی صەلاحەدین ئەیوبی زەرزارییە (١٢٥٠ ـ ١١٦٩) لەکتێبی چەن بەرگی لە مێژوی قەفقاز، نوسراوی مینورسکی کە لە ١٩٥٦ ز ـ بە ئینگلیسی چاپ بووە، دەڵێ **بەشی غەربی ماکو یا وردتر بڵێین: ناوچەی دامبات** کە مایسای خورینسکی باسی کردوە، **ئیستا کوردنشینە،** هەرکاتێ (ماد)ی قەدیم لە زمانی ئەرمەنیدا بە **(مار)** ناو براوە، لە فارسیدا بوتە **(ماه)** و لە مازندەران نێزیک دەریای خەزەر بە **(ماژ: ماد)** دەخوێندیتەوە، هەروا شکڵی قەدیمی ماکۆ: **(ماهکۆ) پێوەندی کـوردو مـاد بـە جۆرێ وردو جـوان، دەسەلمێنێ** یانی ناوی قەدیمی کوردەکان لە زمانی ئەرمەنیداکەخزم و جیرانی کورد بون (مار) بووە. مادو تەمەدونی ماد، لە سەرچاوەی ئاشوریدا لە ٨٣٦ ز ـ بەرلەزایین ئاماژە بە هەبونی ماد، لە باشوری دەریاچەی ورمێ، کراوە. یانی کوردستانی موکریانی ئێستا، ماد

Dr.Saleh Ebrahimi

حوکومه‌تی بچوکی ئیسکیتی یه‌کانی که‌له‌ باکوره‌وه‌هاتبون تێکی شکاند و هه‌روا ماد له‌ **تێشکاندنی ئۆرار توی کوردیش‌دا** له‌ ناوچه‌ی وان به‌ شدار بووه‌، به‌لاّم گرینگترین سه‌رکه‌وتنی ماد، له‌ ناو بردنی حوکومه‌تی قه‌دیمی ئاشوری یه‌کان بووه‌ که‌ (هوّخشه‌ته‌ره‌ یا **که‌یخوسره‌و پاشای ماد،** دوای گرتنی نه‌ینه‌وا، پێته‌ختی ئاشور له‌ ٦١٢ به‌رله‌ زایین، توانی ده‌سه‌لاّتی خوّی به‌ په‌له‌و به‌ له‌ز تاقوولاّیی ئاسیای سه‌غیر، په‌ڕه‌ی پێ بداو دوای شه‌ڕ له‌گه‌ڵ پاشای لیدیا (٥٩٠ ـ ٨٥٨) به‌ر له‌ زایین، سنوره‌کانی حوکومه‌تی ماد تا چوّمی‌گالیس، (: قزل ئیرماق)، له‌ ٥٠ کیلومیتری شه‌رقی ئانکارایه‌، درێژ بووه‌ته‌وه‌، هه‌روائه‌و بزاوانه‌، بونه‌ته‌ هوّ که‌ **هوّزه‌کانی ماد، به‌ وێنه‌یێ به‌رچاو به‌ره‌و غه‌ربی ئێران بکشێن‌و له‌** ئه‌نجامدا توانیان **یه‌که‌مین ئیمپه‌راتوری گه‌وره‌ی ماد به‌شان وشکوّ له‌ مێدیان:له‌ ئێراندا سازبده‌ن** که‌ هه‌مو ناوچه‌کانی ئێرانی ئه‌و زه‌مانی هێنا بووه‌ بن ده‌سه‌لاّتی حوکومه‌تی مادو بوّ ماوه‌ی **١٧٥ ساڵ ماد، حوکومه‌تی به‌ ده‌س بووه‌، یانی تا ٥٥٠ به‌ر له‌ زایین،** که‌ ئاخرین پاشای ماد یانی ئاستیاگ (ئه‌شنوّویگو) به‌ هوّی کورش له‌ پاشایی لابرا، کورش کچه‌زای ئاستیاگ بو. ـ له‌ زه‌مانی هێرشی ئیسکه‌نده‌ری مه‌قدونی بوّ سه‌ر ئێران (٣٣١ ـ ٣٢٣) به‌ر له‌ زایین ئاتروّپات یه‌کێ له‌ فه‌رمانده‌کانی سپایی ماد، که‌سێوه‌مین ده‌وڵه‌تی ماد ـ ی بچوکی له‌ ئازربایجان، دامه‌زراندوه‌، که‌ خه‌ڵکی له‌ به‌ر مدفه‌رکی ناوی ئه‌و، ناوچه‌که‌یان به‌ ناوی ئه‌و سه‌رده‌اره‌ کورده‌ ماد ـ ه‌ ـ به‌ ئاتروّپاتان یا (: ئاتروپاتکان) ناوه‌ و زوّر به‌ی ماده‌کان له‌وێ کوّ بونه‌ته‌وه‌ و له‌ روّژگاری (ئارشاکیه‌کان ـ ٢٤٨ ـ ٢٢٦ به‌رله‌ زایین)، له‌ ئازربایجاندا هوّزێ تازه‌، له‌ روّژهه‌لاّتی ئێرانه‌وه‌، سه‌ری هه‌ڵداوه‌ که‌ بوّته‌ هوّ، ماد ـ ه‌کان، بوّلای غه‌رب بروّن و تابیعه‌تی حوکومه‌تی تازه‌ دامه‌زراوی ئه‌رمه‌نی قه‌بوڵ بکه‌ن که‌ خزمبون، جیاوازی کوردو ته‌فاوه‌تی جلك و لیباسیان، ئه‌وه‌ نیشان ده‌دا که‌ ئه‌م نه‌ته‌وه‌ که‌ له‌ نێو چیاوچره‌ دوره‌کاندا، بلاّو بونه‌ته‌وه‌، ئه‌شێ له‌گه‌ڵ هه‌ندێ له‌ هوّزگه‌لێ، که‌ تیاچون و نه‌ ماون، تێکلاّویان هه‌بوبێ، شتێ که‌فره‌ گرینگه‌و جێی سه‌رنجه‌، که‌ بوّته‌ هوّی یه‌کیه‌تی‌و یه‌کبونی نه‌ته‌وه‌ی **کورد، زمانی کوردی‌یه‌،** هه‌رچه‌ند، زاراوه‌ی جیاجیان، هه‌یه‌، به‌لاّم زمانی کوردی له‌ بابه‌ت ده‌نگه‌وه‌ (فنوّتیک) و گرامێر، زمانێ سه‌ربه‌خوّیه‌. ماد ـ ه‌کان له‌ ناوچه‌ی باشوری

Dr.Saleh Ebrahimi

ئانکارا لە ئاسیای سەغیر تا باکوری سوریە، بە لاو بونەتەوە، نەخشەی (:مارك سایکس) ئینگلیسی کە لە جەنگی جیهانی یەکەم و بۆ ماوەی چەن ساڵ لە ناوچە کوردنشینە کاندا، گەڕاوەو نەخشەی کوردستانی کێشاوە و ئەونەخشە باشترین بەڵگەی نیشان‌دان و دیاری کردنی خاکی کوردستان و سنوەکانی کوردستانە. ـ ناوی دەیلەمی لە گەڵ واژەی کوردی جیایە، ئەشێ دەیلەمیەکان باوە گەورەی هۆزگەلێ بن کەلە نێو کورداندا جێگیر بوبن، هەروەکو هۆزی زازا، لە باکوری بەینە نەهرەین، باوەکو شێوەی ژیانیان لەکوردەکان پڕنێزیکە، بەلام لەهجەیان جیا یەوکورد، لە زازا قەدیمی‌ترە، دیارە، **دیلەمی و زازاکوردن**. ـ نوکتەی گرینگ ئەوەیە. کە ناوی قەدیمی کورد، لە زمانی ئەرمەنیدا، جیرانی قەدیمی و خزمی کورد، بە (مار)، ناو براوە، کە بە پێی قاعیدەی زمانی ئەرمەنی ناوی قەدیمی (ماد)ە، (بروانە و تاری کورد، نەوەی ماد، نوسراوی ولادیمیر مینورسکی، هەروا تاریخی ماد (باکۆ، ١٩٦٠ ز ـ نوسراوی عەلی ئۆف، هەروا تاریخی ماد لە قەدیمی‌ترینی دەورەکان ١٩٦٥ ز ـ نوسراوی دیاکۆنۆف. ـ هێریدوت لە ستایشی **بوێری ماد قسەی کردوە** کە بەدژی ئاشوڕ راپەریوە و ماد (ئیلباتان: هەمەدان ـ یان: یانی جێی کوبونەوەی خەڵك) کردیانە پێتەختی ئیمپەراتوری شاهەنشایی ماد (کتێبی) بەندی ٦٩ و دیاکۆنوف ١٠ ـ م. تاریخی ماد پەرەی ١٦٨ کە ماد بۆتەسەرمەشق بۆ هۆزەکانی تر. (هێریدوت کتێبی ١ بەندی ٦٩ ـ کەریم‌خانی زەند، دایکی لەزەنگە بووە، بوێی، زەنگەنە، وەند، کەلهوڕ یارمەتیان داوە ـ خوڕاسان، هیرات، خوزستان، بەختیاری، برازجان، بوشهەر، فارس، کرمان، قەزوین، لەکۆندا بەولاتی کوردستان دانراوە، دەڵێن: **سارۆبیرەی کورد، جەنگی چادرانی بە جەنگی نەتەوەیی زانیوە بوێی** خۆی بە شەهید کردن داوە، ـ لە وتێشکانەی چالدران دوسێوەمی خاکی کوردستان درا بەتورکیە و لە ١٦٣٩ ز ـ دوای مۆرکردنی پەیمانی ئاشتی لە نێوان سوڵتان مرادی ٢ عوسمانی و شاهەباسی دوەمی سەفەوی خەتی سنوری ئێران و عوسمانی، بە نێو دڵی خاکی کوردستاندا کێشراوهێمان ئەو خەتە دەسکردە ماوە، کە هیوادارین لە سۆنگەی راپەرینی رۆڵە ئازاو بوێرەکانی کورد، ئەو هێڵە دەسکردانە، نەمێنێ و کورد، سەرکەوێ و ئازاد و سەر بەخۆبێ و دەوڵەتی تایبەت بەخۆی هەبێ.

Dr.Saleh Ebrahimi

هوارت

هوارت Hwart و دارمیستیتر domesteter و هەندێ لە زاناکانی دیکەش دەڵێن: زمانی ئافێستای زەردەشت. زمانی میدیيەکانی پێشووی کوردیی ئێستایە 309,97 مەسعود محەمەد دڵێ: زمانی ئافێستا لەگەڵ زمانی فارسی کۆندا جیاوازە و یەکێشت‌نین (29, 108)

لە بەردەنوسی ساسانی پەیکوڵ لە کوردستان لە باکوری قەسری شیرین بەدو زمانی رەسمی: زمانی پەهلەوی ئەشکانی و زمانی پەهلەوی ساسانی لەسەرلا تەنیشتی‌یەکانی بورجێکی چوارگۆشە، نوسراوە و وێنەی پاشا: «ئەرسیی» لە هەرچوار تەنشیتی بورجەکە، نەخشکراوە، بەڵام ئەو بورجە رماوە و تەنیا قاعیدەکەی ماوە (70 ,26).

زمانی فارسی فرەکەڵکی لە **زمانی مادی** وەرگرتووە و زانایانی ئارکیۆلۆژیا، لایان‌وایە لە ئۆرارتو خوازراون و ئێرانیەکان و پارس خەتی بزماری‌یان لەخەتی‌ماد وەر گرتووە، ئەوەی دیارە ئەوەیە، لە ماوەی سێزدە سەدە، روداوەکانی مێژونەیتوانیوە لە بەشی رۆژاوای ماد، شتێ بگۆڕێ. دیارە دانیشتوانی ئەم بەشەی مادستان ـ ی کۆن، ئەمرۆی‌کوردن کە نەوەی میدییەکانن. زمانی کوردی ئەمرۆ، بەرو بوی تەتەور و تەکامولی زمانی ماد ـ ی دوێنێیە (70 ,39) کاتێ **ئیسکەندەر لە** 331 **بەرلەزایین،** دەسی بەسەر چەند ناوچەی ئێرانداگرت، زمانی پەهەلەوی هەخامەنشی لە برەوکەوت. پارسی واژە یەکی ماد ـ ی‌یە و فارسی ناوەراست، یانی پەهەلەوی کەئەم زاراوانە بوون: (پارتی، پارسیی، خوارەزمی، خوتەنی، سوغدی، دیارە **(زمانی پارتی‌و پارسی) هەردوکیان بە پەهلەوی ناوبراون،** دیارە زمانی پارتی و پارسی لەکوردی فرە نێزیکن. دیارە زمانی کورد زمانێکی سەر بەخویە (70 ,29) پەرەی ٢٠٩ تا ٢١٠ ـ ٢١١ کتێبی سەلیقەی زمانەوانی ـ د حوسێن محەمەد عەزیز ستوکهوڵم ١٩٩٩/٥/٥ ز ـ

١ ـ ئەفسانەی بڵیندی یادگاری زەریران Jadhghar-i-zarian ئەم ئەفسانە ریسالە یەکی بچوکە، لەگەڵ چەن شیعر کە لە ئەسڵدا بەزمانی پارتی‌یە، دەقی یادگاری زەریران بە خەت‌و زمانی پەهلەوی لە مەجموعەی متونی پەهلەویدا مەوجودە (٤٣کوپە، داستانی

Dr.Saleh Ebrahimi

بارام چوبین (ئه‌رتورکریستین سێن ـ ته‌رجه‌مه‌ی مه‌نیژه ئه‌حه‌د زاده‌گان ئاهی چاپی ۱۳۸۳ هه‌تاوی بلاوکی / ته‌هوری تاران. ـ داستانی ویس و رامین tristan 081solde که داستانێ عاشقانه و له‌بنه‌ره‌تا به **زمانی پارتی** بووه و له ئاخری ده‌وره‌ی ساسانیدا کراوه‌ته په‌هله‌وی که ئه‌سعه‌د گورکانی له سه‌ده‌ی **۵** مانگی کردویه‌ته، شیعر و ئێستا ئه‌وه هه‌یه.

خودێ‌نامه khwadhāinamāgh ئه‌م کتێبه گرینگترین نوسراوه‌ی تاریخی ده‌وره‌ی ساسانی یه‌که نێوی زنجیره‌ی ئێرانی و روداوه‌کانی تێدایه‌و له بنه‌ره تابه زمانی په‌هله‌وی بووه و له زه‌مانی ئه‌نه و شیرواندا، دانراوه، هه‌ندێ ده‌قی په‌هله‌وی وه‌ک داستانی به‌سه‌رهاتی خوسره و قوبادان (خوسره‌وی یه‌که‌م مێرمنالێ خۆش ئاره‌زو)، خه‌به‌ری دانانی شه‌ترنج که له هێند بۆ تاقی کردنه‌وه‌ی خوسره‌و، ئه‌نه‌و شیروان دانراوه و بوزورگ‌میهر، وه‌زیری ئه‌نه‌و شیروانیش نه‌ردی داناوه، که پاشای هێندی پیێ تاقی بکاته‌وه، که ده‌قی هه‌ردوکیان به زمانی په‌هله‌وی هه‌یه.

□ کارنامه‌ی ئه‌رده‌شێر بابه‌کان Kamāmagh-i-Ardeschr-i-Papakan داستانێکی مێژوی‌یه. له بابه‌ت ئه‌رده‌شێر باوه‌کان، سه‌رزنجیره‌ی ساسانیان و قسه‌یش له باری ئێران، ده‌کا به تایبه‌ت دوای داگیرکردنی به‌شێ له ئێران به‌ده‌سی ئیسکه‌نده‌ر و هه‌روا قسه‌له حوکومه‌تی ملوک تایفه‌یی ئه‌شکانیان و شه‌ڕی ئه‌رده‌شێره له‌گه‌ڵ پاشاکانی ناوچه‌ی ئێران و له دایک بونی شاپوری کوڕی ئه‌رده‌شیر له‌کچی ئه‌ردوان و له دایک بونی هورموزد، له شاپور و میهره‌ک، ده‌کا. به‌داخه‌وه نوسران‌و وه‌رگێڕه‌نه‌ران، کارنامه‌یان به سودی زمانی فارسی له فارسی نێزیک کردوته وه. کارنامه‌ی ئه‌رده‌شێر بابه‌کان **۱۳۲۹**، **۱۳۴۲**، **۱۳۵۴** ـ ز ـ فیرده‌سی کارنامه‌ی به باشترین شێوه به‌یان کردوه و به زمانی په‌هله‌وی ئه‌و کارنامه هه‌یه.

□ ئیسکه‌نده‌رنامه که له بنه‌ره تا به زمانی په‌هله‌وی بووه وجارێتریش له ئاخری ساسانی، داستانی ئیسکه‌نده‌ر له یونانیه‌وه کراوه‌ته په‌هله‌وی و بۆ خودێ‌نامه که‌ڵکی لێوه‌ر گیردراوه.

□ داستانی بارامی چوبین که له بنه‌ره تا به زمانی په‌هله‌ویه، که شانامه به به‌یانی

Dr.Saleh Ebrahimi

شاعیرانه، ئه‌م داستانه‌ی له شانامه‌دا به‌یان کردوه و دینه‌وه‌ری که له ۸۹۵ ز و ۲۸۱ مانگی وه‌فاتی کردوه و له نیهایه تولئه‌ده‌ب له‌خه‌به‌ری فارس و عه‌ره‌بداکه به فارسی به‌ناوی (ته‌جار و بی‌ئومه‌م) له خه‌به‌ری ملوکی عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م ته‌رجه‌مه کراوه. یاقوبی (له ئاخری سه‌ده‌ی ۹ زو سه‌ده‌ی ۳ مانگی) و ته‌به‌ری که له ۹۲۳ ز و ۳۱ مانگی وه‌فاتی کردوه و مه‌سعودی و سه‌عالیبی که ۱۰۳۸ز و ۴۲۹ مانگی وه‌فاتی کردوه، **بیروڕای خویان له بابه‌ت بارامی چوبین به‌یان کردوه.**

به قسه‌ی سئوفیلاکتوس بارامی چوبین له ئوستانی ئه‌رزه‌نه Arzane ی ئه‌رمه‌ستان و له‌نێو بنه‌ماڵه‌ی میهران Mihrān سه‌ری هه‌ڵداوه که یه‌کێ له ۷ خانه‌دانی پاشایانی پێشوی پارتی بون. ئه‌و ۷ خانه‌دانه گه‌وره ئه‌مانه بون [کارن: قارن، سورێن، میهران، ئه‌ندیگان، سپه‌ندیار، وه‌رازوخانه‌دانی ئه‌سڵی پاشایی، ته‌به‌ری ده‌نوسێ گوشتاسب به ۷که‌س له مه‌زنه‌کان، به‌رزترین پله‌ی میراتی پێی به‌خشیون (داستانی بارامی چوبین هه‌رئه‌وێ).

ئه‌فسانه‌گه‌لێ له بابه‌ت راوکردنی بارامی گوڕ.

بارامی چوبین کوری میلاد ـ ی گورگین ـ ی کورد، که له لای زیێ و که‌رکوك و میافاریقین (سیلوان) نیزیکی ئامێد، خه‌ریك بو، خوّ بگه‌ێنێته تیسفوّن پێته‌ختی خوسره‌و په‌رویز، خوسره‌و په‌رویز له ترسان رای کرد و بارامی چوبین چووه تیسفون و ده‌یویست به ناوی‌شا له‌سه‌ر ته‌خت **دانیشێ، به‌ڵام به‌داخه‌وه چون دژ و دوژمنانی بارامی چوبین مه‌به‌سته‌که‌یان،** نوسیوه چونه **سه‌رته‌ختی بارامی چوبین‌یان به ئان‌قه‌ست شیواندوه.** (سئوّفیلاکتوس، په‌ره‌ی ۵۸ داستانی بارامی چوبین هه‌رئه‌وێ) فه‌ڕ و هێزو وزی مه‌عنه‌وی ئاهورا مه‌زدا:

فه‌ڕی‌کیانی (پاشایی) که‌ده‌بووه هوّی پاشایی سه‌رانی وڵات، فه‌ڕی‌کیانی له سه‌ره‌تاوه هی هوّشه‌نگ بووه، که به سه‌ر ۷ وڵاتا پاشایی کردوه، له دواییداکه‌وته **ده‌س تیهمورس** که ئه‌میش به سه‌ر، وڵاتا حاکم بووه و له دوای ئه‌و به جه‌مشید گه‌یشتووه که ماوه‌یێ فره، فه‌ڕی هه‌بووه و له دواییدا وه‌ك (شاهێن: شاهوّ) له‌و، دورکه وتوّته‌وه و چوّته نیوّ له‌شی گرشاسب و له‌ویش جیا بووه ته‌وه و دوای ماوه یه‌ك چوّته نێو دڵ و ده‌رونی **که‌یقوباد**

Dr.Saleh Ebrahimi

یه‌که‌مین پاشای کیانی و... (په‌ره‌ی ۵۹ هه‌رئه‌وێ).

ویژاوه‌ری په‌هله‌وی فره پیۆه‌ندی به‌ئاینی زه‌رده‌شته‌وه هه‌یه، که‌به داخه‌وه شیعری په‌هله‌وی که‌م له به‌رده‌ساماوه و ته‌نیا ۳ مه‌نزومه‌ی کورتی ئه‌خلاقی ناسراون، وه‌ک په‌نددادانی زانایان به‌مه‌زد ـ ی یه‌سنان، خیم و ژیری فه‌روخ مێرد، په‌ند دادانی بیهزاد فه‌روخ پیروز و هه‌روه‌ها ۲ بره شیعری دینی وه‌ک (هاتنی شابارام وه‌رجاوه‌ند، که له مه‌جموعه‌ی په‌هله‌ویدا هه‌یه و سرود و شیعری ئاگردانی گرکوێ که زمان و وه‌زنه‌که‌ی په‌هله‌ویه، که له مێژوی سیستاندا نوسراوه (په‌ره‌ی ۳۸ هه‌رئه‌وێ).

چوارگه‌لی زاگرۆس لولو، گوتی، کاسای، سوباری یا هوری زمانی تایبه‌تیان هه‌بووه، پارتی و پارسی زمانیان په‌هله‌وی بووه، یا زمانی خیلاتی‌یان بووه و تاکوژرانی یه‌زدی گورد له ۵۶۱ ز ـ ئاخر و ئوخری ساسانی ئه‌شکانی پارتی زمانی ده‌وڵه‌ت بووه. ئایه‌توللاّ مه‌ردوّخ ده‌نوسێ: کورد و پارس هه‌میشه‌ها و ده‌رد بوون و له شادی، له جه‌نگ له‌گه‌ڵ هێرشکاران داهاو په‌یمان بوون، پارس له **حوکومه‌تی کوردی** وه‌ک: گوتی، کاسیی، **کیانی و ماد** به شدار بون و کوردیش له حوکومه‌تی پێشدادی، هه‌خامه‌نشی و ساسانی به‌شدار بووه.

له ساڵی ۲۲۵۰ به‌رله‌زایین گوتیه‌کان ده‌سه‌ڵاتی زاڵبون و پیروزیان له ناوچه‌ی سۆمێریاندا به‌ده‌س هێناوه و بۆ ماوه‌ی ۱۳۰ ساڵ حوکومه‌تیان کردوه (په‌ره‌ی ۲۱ ره‌گه‌زو هوویه‌ی کوردی).

Dr.Saleh Ebrahimi

کتێب

هــــەرکەسێ فـــەرهەنگ و زانـــین بـــەدەس بێــنێ

رەحـــمەت و بـــەرەکـەت بـە سـەرخـوێداده بـارێـنێ

هـــــەرکاتێ دەچـــە پـــــەرلانە خـــــەقەتمە

تەمەن چەن کورتە بوٚکەڵک وەرگرتن لەو سفرە رنگینە. (شەپوّل)

کـــتێب بـــاغ وبێســـتانی زانـــــایانە

دیـــارە کـــتێب ســـەرچـــاوەی فـــەرهەنگ و زانـــینە.

□ سوقرات دەڵێ: کوٚمکار کـاتێ زانـایی و بـەختەوەری گـیردێ، کـە خـوێندن و خوێندنەوەو فێربون کاری روژانەی بێ.

هوگوٚ: بەختەوەر، کەسێکە، دەسی بگاتە، یەکێ لە دوشت، یاکتێبی پرناوروک و باش یا دوّستانی چاک، کە کتێب خوّین بن.

□ من کتێبێکم دی گشت واژەکانی لە بلور و زێر بوون، کاغەزێکم دی، لەرەگاژوّی بەهار خوّناسینی روژ بوو، بەرق و تیریژی پەیدا بوو، دوّستی پەیدا بـوو، واژەو بێـژە، پەیدا بوو (شەپوّل).

توّدەڵێی کتێب ئەم قسە بێژانەی بێدەنگ و کروکپ، بەرزترین و خوّشەویستترین، دڵبەرێکن، کە بوّ راژە بەخەڵک رەنجیان، دیوە و بە ئازاردیتو، بەدیهاتون.

□ ئەرێ چلوّن ئەشێ لەودەشتە سـەوزەلآنـە پرپیت و بـەرەکـەتە، مـروّکـەڵک وەربگرێ، چلوّن دەکرێ خوّت لەو ئاوە پاک و زولاڵە بە تافگەو بە تامە، خوّت پاراو یاتێرئاو بکەی؟

کتێب ژین و ژیانە، کتێب گەو هەری سەردەستانە، کتێب لە بنەرەتا، ژیانە، هوّیمان و نەمانی مروّیانە، تیرێژ هاوێژ یاوندا بونی مێژوی وانە. کتێب باغ و بێستانە، کـتێب دڵ و مێشکی روژگارانی رابوردوان و ئەڵئانە. کتێب خوّلاسەی هەبونی ئینسانە.

کتێب سەرچاوەی تێگەیشتن و پێگەیشتن و سـەرکەوتنی ئـیمە مـانانە، بـە پـەیژەی

Dr.Saleh Ebrahimi

تەرەقی و زاڵ بون بە سەرکەند و کۆسپانا، کتێب مرۆ بە بیرو هزر و جۆری ژیانی پێشینان تاسیاو دەکاو پەند و عیبرەتمان فێردەکا. دیارەکتێب بەر چاوترین شۆێنەوارە، کە لەدڵ و دەرونی مرۆ تافگەو قەڵپەزەی گرتووە. کتێب دەنگدانەوەی بیرو هزری مرۆیە، بیرکردنەوە، مایەی ژیانی گیانی ئینسانە (شەپۆل).

ئایمی لاوێل: شاعیرەی ئەمریکایی خوشکی رەئیسی زانکۆی هاروارد، دەڵێ: کتێب یانی ژیان، دڵ و مێشکی رۆژگارانی رابوردو. کتێب: گەوهەری ژیانی ڕێ مرۆیە. یا باشتر: زوبدە و خوڵاسەی بوونی ئینسان کتێبە. کتێب بێ دەنگی قسە بێژە، کە بێ دەنگ و بێ هەرا و هوریا ئەوەی لە نێو دو توێ خوێدایە، بێ کەم و کوڕی و بێ بوخل و دڵ تەنگی و حەسودی، فێرت دەکا. خوی مرۆڤی خوێندەوار، دەبێ خوگرتن بە کتێب بێ.

دیارەکتێبی تەکوینی عالەم، کتێبێکەو هەمو عالەم کتێبی حەق تەعالایە.

کتاب ار هست کمتر خور غم دوست	که از هر دوستی غم‌خوارتر اوست.

بە فەرمودەی سەعدی شیرازی:

برگ درختان سبز در نظر هوشیار	هر ورقش دفتریست معرفت کردگار.

الکتاب بساتین العلماء ـ **سیسرون**: خەتیب و سیاسەتزان ورامیاری ناوداری رۆمی قەدیم ٤٣ ـ ١٠٦ بە لە زایین، گوتویەتی: هۆدەو وەتاخی، بێ کتێب لە حوکمی جیسمی بێ رۆحە.

فرەنسیس بیگەن: فەیلەسوف و سیاسەتزان و نوسەری ئینگلیسی ١٦٢٦ - ١٥٦١ ز ـ کتێبی بە کەشتی زەریاگەڕ داناوە، کە بەسەر دەریای گەورەی رۆژگار دا، گەڕاوە. لە جێێ ترا وتویەتی: هەندێ کتێب دەبێ بی‌چێژی، هەندێ تریان دەبێ قوتی‌بدەی، هەندێ لە کتێب هەن کە دەبی بیخوێ و هەزیمی بکەی یانی کتێبێ کە دەبێ بی‌چێژی تەنیا بەشێکی بۆ خوێندنەوە دەبێ، بەڵام ئەو کتێبەی کە دەبێ قوت بدرێ یانی دەبێ بە پەلە چاوی پێ دا، بخشێنی، نەک بەدیقەت یا بە وردی لیێ بڕوانی. وە ئەو کتێبەی کە دەبێ بیجاوی و هەزیمی بکەی یانی دەبێ بە وردی‌و بە دیقەتەوە، لە سەرە تاوە، تائاخر، بی خوێنییەوە.

لوردچیستێرخیلد: فەرمویەتی: باشترین کتێب باشترین دۆست و هاونشینە.